

บทที่ ๒

พุทธวิธีการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่และการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์

พระพุทธศาสนาแผ่กว้างขยายไปยังดินแดนต่างๆ ด้วยวิธีการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ได้ทรงวางรากฐานไว้ ต่อมาพระสงฆ์ได้ช่วยกันดำเนินตามรอยของพระพุทธองค์ด้วยวิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ ตามแต่ละภูมิประเทศที่ได้นำพระพุทธศาสนาไปประดิษฐาน ความชำนาญและความสามารถของพระสงฆ์จึงส่งผลต่อกระบวนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการสื่อสารตามหลักพุทธวิธีการสื่อสารเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์ พร้อมทั้งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการอ้างอิง ดังต่อไปนี้

๒.๑ พุทธวิธีการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่

ชาวโลกได้สรรเสริญ พรรณนาพระกิตติคุณของพระพุทธองค์หลายข้อ มีตัวอย่างประมวลไว้ในคัมภีร์ธาดวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เรื่องพระปุกกุสาติ ว่า “อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุคโต โลกาวิทู อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทโธ ภควาติ”^๑ แปลว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค^๒

พระคุณ ๙ ประการ เรียกว่า นวทรคุณ ข้อ อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุคโต โลกาวิทู จัดเป็น อัตตสมบัติ การประพจน์เพื่อประโยชน์ตน ส่วนข้อ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานํ พุทโธ ภควา จัดเป็น พรหิตสมบัติ การประพจน์เพื่อประโยชน์ผู้อื่น ข้อที่แสดงว่าพระองค์เป็นบรมครูหาผู้เปรียบมิได้ ไม่มีผู้เสมอ คือข้อ “อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ” เป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้ และข้อ “สตถา เทวมนุสสานํ” เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๓

^๑ ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๔๒/๓๐๕.

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๒/๔๐๒.

^๓ ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, ปฐมสมันตปาสาทิกาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘๙-๒๑๘.

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย ไม่ว่าจะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอกาส เป็นต้น ก็มักจะประสบผลสำเร็จเสมอขึ้น เพราะความสำเร็จเช่นนี้ ไม่ใช่เป็นเหตุผลเฉพาะยุคสมัยเท่านั้น แต่ยังอาศัยการมีธรรมที่ทรงสร้างมาเพื่อทำหน้าที่ของพระศาสดา^๔ พระพุทธองค์ได้ทรงจัดตั้งองค์การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีลักษณะเป็นธรรมเสนา คือกองทัพนคร โดยเฉพาะพระพุทธองค์เป็นองค์พระประมุข ผู้เป็นพระธรรมราชา และมีพระสารีบุตรเถระ พระอัครสาวกเบื้องขวา ผู้เลิศด้านปัญญา เป็นพระธรรมเสนาบดี พร้อมทั้งมีพระโมคคัลลานเถระ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เลิศด้านอิทธิฤทธิ์อันเกิดจากสมาธิจิต เป็นแม่ทัพ โดยมีพุทธบริษัทเป็นทหารในกองทัพนคร^๕ ดังนั้น พระสงฆ์นักเผยแผ่ในปัจจุบันต้องมีคุณสมบัติที่ดีตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ดังนี้คือ

๒.๑.๑ พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่ศาสนาพรหมจรรย์ (หลักการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ หรือหลักพระธรรมวินัย) ของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าในระยะแรกตรัสรู้^๖ มีลักษณะเป็นการประกาศท้าทายเหล่ามหาบัณฑิตปัญญานในสมัยนั้นให้มาช่วยกันพิสูจน์อริยสัจธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง ซึ่งเป็นความจริงอันเที่ยงแท้แน่นอน เป็นความจริงที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สอดคล้องกับหลักพระธรรมคุณที่ว่า “สุวากขาโต ภคเวตา ธมโม สนฺทิฎฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ”^๗ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว อันผู้บรรลู่จะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ควรแก่การเชยชวนชักชวนให้มาพิสูจน์ทดสอบ ควรน้อมเข้าสู่ตนเป็นผลปฏิบัติที่วิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน”^๗

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า องค์พระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนาทรงประสบผลสำเร็จอย่างสูงยิ่งในการประกาศเผยแผ่ศาสนาธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ซึ่งทรงใช้เวลาเพียง ๔ เดือน ก็สามารถประกาศศาสนาธรรมก่อตั้งและประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ได้อย่างมั่นคงดำรงประโยชน์สุขแก่ประชาชนในดินแดนชมพูทวีป คือ ครบองค์ประกอบ ๕ ประการของการก่อตั้งศาสนาซึ่งได้แก่

^๔ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), *พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^๕ กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, *คู่มือประกอบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ภาคปฏิบัติการ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

^๖ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๔/๕๐.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๖, อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๒.

๑) มีองค์พระศาสดาผู้ก่อตั้งคือพระองค์เอง
 ๒) มีศาสนธรรม คือหลักพุทธธรรมคำสอนที่พระองค์ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง
 ๓) มีศาสนบุคคล คือพระพุทธสาวกเป็นประจักษ์พยานในการปฏิบัติตามศาสนธรรมและ
 เป็นกำลังสำคัญช่วยประกาศเผยแผ่ โดยมีพระภิกษุปัญจวัคคีย์ กลุ่มพระยสะ พร้อมทั้งมีอุบาสก
 อุบาสิกา คือบิดาของพระยสะและอดีตรรยาของพระยสะ เป็นต้น

๔) มีศาสนสถาน คือพุทธศาสนสถานหรือวัด ในสมัยนั้นได้แก่ พระวิหารเวฬุวันหรือ
 วัดเวฬุวัน ที่พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนามาตรราช บรมกษัตริย์แห่งแคว้นมคธ ทรงศรัทธาสรางถวาย
 ณ พระราชอุทยานเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

๕) มีศาสนพิธี คือธรรมเนียมประเพณีอันดีงามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดเป็นแบบแผนให้
 ประพฤติปฏิบัติ โดยขณะนั้น มีพิธีการบวชประเพณีพรหมจรรย์เกิดขึ้น ๒ แบบ คือ
 แบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา ที่พระพุทธองค์ทรงประทานบวชให้เอง และแบบติสรณคณอุปสัมปทา ที่ทรง
 อนุญาตพระสาวกบวชให้กุลบุตรได้ด้วยการรับไตรสรณคมน์ นอกจากนี้ ยังมีพิธีการอุทิศส่วนกุศล
 ให้แก่ผู้ล่วงลับวายเป็นนิมิต โดยพระเจ้าพิมพิสารทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลงดินเนื่องด้วยการ
 ถวายพระราชอุทยานเวฬุวัน^๘

การจะขับเคลื่อนให้พระพุทธศาสนาไปแพร่หลายจนประสบความสำเร็จได้ พระพุทธองค์
 ทรงกำหนดวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเยี่ยงยุทธวิธีทางการทหารไว้ ๔ ประการ คือ “จานกุสโล จ
 โหติ ทูเรปาทิ จ อุกขนเวธี จ มหโต จ กายสุส ปทาเลตา”^๙ ๑.ฉลาดในฐานะ ๒.ยิ่งลูกศรได้ไกล
 ๓.ยิ่งไม่พลาด ๔.ทำลายกายขนาดใหญ่ได้”^{๑๐}

๑) จานกุสโล จ โหติ มีความเฉลียวฉลาดเหนือกว่าในด้านชัยภูมิ คือผู้เผยแผ่ต้องเป็นคนมี
 ศีลธรรม มีกัลยาณธรรม และมีพัฒนาตนเองให้มีความรอบรู้มองการณ์ไกล มีวิสัยทัศน์ มีความรู้
 ความก้าวหน้าอยู่เสมอ

๒) ทูเรปาทิ มีสมรรถนะในการยิงได้ไกลๆ คือผู้เผยแผ่ต้องสามารถมองเห็นความจริงของ
 ชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลายว่าล้วนตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ อันได้แก่ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน
 ความเป็นทุกข์ทนสภาพเดิมไม่ได้ ความไม่ใช่ตัวตน หรือการเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วย่อมดับไป ไม่ใช่ตัวกูของกู

๓) อุกขนเวธี มีความสามารถในการยิงได้ในเวลาอันรวดเร็ว คือมีความประหยัดพัฒนา
 ตนเองไปตามครรลองแห่งอริยธรรม จนสามารถบรรลุธรรมในฐานะนั้นๆ ได้

^๘ กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ประวัติความสำคัญการเผยแผ่พระพุทธศาสนา.
 พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๕, หน้า ๗ – ๘.

^๙ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๘๑/๑๙๕.

^{๑๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๑/๒๕๗.

๔) มหฺโต กายสสฺส ปทาเลตา มีความสามารถทำลายขุมกำลังใหม่ของข้าศึกได้ หมายถึงการทำลายอริวิชา ความไม่รู้ให้หมดสิ้นจากใจไป^{๑๑}

ผู้ที่จะเป็นนักพูดหรือนักเผยแผ่ธรรม จะต้องมีความสมบัติที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ปัญญาแตกฉาน ที่เรียกว่า ปฏิสัมภิตา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ว่าดังนี้

๑) อุตถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ปริชาแจ้งในความหมาย, เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

๒) ธัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม, ปริชาแจ้งใจหลัก, เห็นอรรถาธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

๓) นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปริชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตาม

๔) ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ, ปริชาแจ้งในความคิดทันการ, มีไหวพริบ ชี้แจงในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสม เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์^{๑๒}

สรุปได้ว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงวางรากฐานให้มั่นคงเพื่อประกาศหลักธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ กำหนดขนบธรรมเนียมและวิธีการที่ชัดเจนเพื่อการเผยแผ่ ทรงเผยแผ่ในเชิงรุกเยี่ยงยุทธวิธีของทหาร ทรงอาศัยปฏิปทาความแตกฉานในด้านต่างๆ เป็นคุณสมบัติในการเผยแผ่เพื่อให้ประสบความสำเร็จ

๒.๑.๒ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ความสำเร็จอย่างรวดเร็วในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ส่วนหนึ่งมาจากความโดดเด่นเป็นเอกบุคลที่อุบัติมาเพื่อทำหน้าที่เป็นพระศาสดาโดยเฉพาะ^{๑๓} ดังที่ทรงแสดงไว้ว่า “บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคล

^{๑๑} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือประกอบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ภาคปฏิบัติการ, หน้า ๑๕ – ๑๖.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (นนทบุรี : เอส. อาร์. ฟรินติง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๑.

^{๑๓} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือประกอบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ภาคปฏิบัติการ, หน้า ๑๖.

ผู้เป็นเอกคือใคร คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๑๔} และหลักการเผยแผ่ธรรมให้ประสบความสำเร็จ พระสุธีรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ) ได้สรุปไว้ว่า

๑) มีเป้าหมายในการเผยแผ่ ดุจพระพุทธเจ้าทรงทำเพื่อความสุข เพื่อเกื้อกูลชน เป็นไปเพื่ออนุเคราะห์โลก การเผยแผ่มีความจำเป็นดุจได้อาหารต้องแบ่งกันกิน “เนกาสี ลมเต สุข”^{๑๕} ผู้กินคนเดียวย่อมไม่ได้รับความสุข^{๑๖}” ควรรู้จักแบ่งปันประโยชน์ให้ผู้อื่น

๒) มีใจกว้างอย่าไปพูดชมผู้อื่น หรือสำนักปฏิบัติอื่นๆ ในอริยวังก์สูตรสอนให้ไม่ยกตนข่มผู้อื่นด้วยปัจจัย ๔ (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช) มีปหานะ คือ รู้จักละหรือกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และมีภาวนา ได้แก่ การฝึกอบรมจิตและการเจริญปัญญา แม้สมาธิเอง ก็สามารถให้ประโยชน์ถึง ๔ ขั้นตอน^{๑๗} คือ

๒.๑) อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๒.๒) มีสติสัมปชัญญะ

๒.๓) เกิดญาณทัสสนะ

๒.๔) ดับกิเลส สิ้นอาสวะ

๓) อ่านและศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อใช้เป็นหลักในการเผยแผ่ธรรม และยึดถือพระพุทธพจน์เป็นแนวทางในการเผยแผ่

๔) ศึกษาวิชาการสมัยใหม่ไว้บ้าง เพื่อเป็นรางวัลรองรับพระพุทธศาสนา การนำวิชาการสมัยใหม่มาเปรียบเทียบกับให้เด็กเข้าใจ จะช่วยให้เด็กสนใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ฉะนั้น จึงควรเปิดโลกทัศน์ด้วยการศึกษาวิชาการสมัยใหม่ และอ่านหนังสือให้มากๆ ไว้เป็นการดี ดุจขงจื้อกล่าวไว้ว่า “คนจะเป็นปราชญ์ต้องเดินทางหมื่นลี้ อ่านหนังสือหมื่นเล่ม”

๕) นักเผยแผ่หากรู้ว่าตนไม่สามารถก็ควรแสวงหา และส่งเสริมคนดีคนมีคุณภาพ หากคนที่มีคุณภาพมาบวชเป็นพระภิกษุและสามเณร ดุจพระเถระในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๒ นำเด็กฉลาดจากสกุลพราหมณ์มาบวชจนกู้ชื่อพระศาสนา คนคุณภาพมีคุณสมบัติ ดังนี้

๕.๑) ประพฤติดี (ศีล)

๕.๒) ความรู้ดี (พาหุสัจจะ)

๕.๓) มีความสามารถดี (กิงกรณียตา)

๕.๔) มีใจสูง (ธัมมกามตา)

^{๑๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๓๐/๒๒.

^{๑๕} พุ.ชา.ทวาทสก. (บาลี) ๒๗/๓๕/๒๖๒.

^{๑๖} พุ.ชา.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๓๕/๓๘๕.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๗/๒๗๘-๒๘๐.

๖) หมั่นสำรวจตนเองอยู่เสมอ เมื่อมีโลภ อยากดี อยากเด่น ผ่อนให้เบาลง มีโทษมากมาย ก็ผ่อนให้เบาลง จงมีนิวาตะเอาลมออก อ่อนน้อมถ่อมตน จงคิดว่า “ประโยชน์ของพระพุทธศาสนา สำคัญที่สุด ตัวเราเป็นเพียงผงธุลี”

๗) มีคารวะธรรมอย่างสูงในพระรัตนตรัย อย่าดูถูกพระพุทธรูป เหยียบพระธรรมหรือดูถูกพระสงฆ์ ถือว่าสิ่งเหล่านี้ คือ สัญลักษณ์แทนพระรัตนตรัย ดุจช้างฉัททันต์เห็นผ้ากาสาพัสตร์แล้วไม่ขำนายพรานโก่ง

๘) อย่าดูถูกพระภิกษุธรรมดา สามเณรน้อย หรือคนธรรมดาทั่วๆ ไป พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ในพระสูตรเล่มที่ ๑๒ สูตรที่ ๓๒ แสดงถึงปาในท่ามกลางแสงเดือนงามดุจใคร ท่านตอบว่า งามดุจผู้มีความเพียร นั่นคือการยกคนธรรมดาให้มีอุตสาหะ

๙) ในการเผยแผ่ทุกครั้งควรมีทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ปริยัติคนลืมนเร็ว แต่การปฏิบัติ นั้นจะอยู่ในใจของคนปฏิบัติตลอดไป^{๑๘}

การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงเป็นการน้อมนำพระพุทธพจน์ที่ตรัสประทานไว้มาเป็นหลักการเบื้องต้น หรือกำหนดเป็นนโยบายหลักในการทำงาน จากนั้นจึงนำไปสู่การกำหนดวัตถุประสงค์ของการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับนโยบายหลัก การดำเนินงานต่างๆ ก็จะไปอย่างเป็นระบบ และอยู่ในแนวทางแห่งความพ้นทุกข์ ทั้งนี้โดยมีพระพุทธพจน์เป็นเครื่องนำทาง^{๑๙}

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพราะองค์มีความโดดเด่นหาผู้เปรียบปานมิได้ จึงทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาประสบความสำเร็จ และในหลักการเผยแผ่ธรรมให้ประสบความสำเร็จจะต้องตั้งเป้าหมาย มีความรู้ความสามารถลึกซึ้งทั้งภาคปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ วางตัวเหมาะสมแก่คนทุกวัย

๒.๑.๓ รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในการประกาศพุทธธรรมเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงสามารถสร้างความสนใจ ความศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังหรือกลุ่มเป้าหมายด้วยรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายในทุกสถานการณ์ ไม่จำกัดตายตัวเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ซึ่งแม้แต่การสาวรมพระอิริยาบถให้สงบเรียบร้อยงดงาม ก็ถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาดังเช่น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมุ่งไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดพระปัญจวัคคีย์ มีนักบวชชาวชีวกผู้หนึ่งชื่อว่าอุปกะ เดินสวนทางมา เพียงพบเห็นพระพุทธองค์เสด็จดำเนินด้วยพระพุทธลีลา มีพระอาการสงบเรียบร้อยไปตามปกติเท่านั้น เขากลับเกิดความประทับใจตรงเข้าไปสนทนาด้วย ภายหลังจากนั้น เขาไปใช้ชีวิตฆราวาสแต่งงานมีครอบครัวแล้วเกิดความเบื่อหน่าย

^{๑๘} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมนิเทศ (Dhamma Communication), กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕, หน้า ๓๓ – ๓๔.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

ได้กลับมาขอวชประพาศิธรรมกับพระพุทธองค์และบรรลุนิพพานได้ในที่สุด^{๒๐} หรือแม้แต่ อุปติสสปริพาชกที่เข้ามาบวชเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาในนามอุโฆษเป็นที่รู้จักกันว่า พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ ก็เพราะเลื่อมใสในอิริยาบถที่สำรวมเยี่ยงสมณะของพระอัสสชิเถระ เป็นจุดเบื้องต้น^{๒๑}

อย่างไรก็ตาม รูปแบบหรือวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นแม้จะมีหลายรูปแบบ แต่เมื่อ รวบรวมตามที่ปรากฏโดยส่วนมากแล้ว นับจำนวนได้ ๗ วิธี^{๒๒} ด้วยกันดังนี้

๑) อุปนิสินนกา แปลว่า “ถ้อยคำของผู้เข้าไปนั่งใกล้” หมายถึงการนั่งคุยสนทนาอย่าง กันเองโดยสอดแทรกหลักธรรมเข้าไปในการสนทนานั้น เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่ใช้สำหรับ การสนทนาปราศรัยกับบุคคลผู้ไปมาหาสู่ หรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน เป็นการพูดคุยกัน ตามสมควรแก่เหตุการณ์ กาลเทศะและบุคคลผู้ฟัง เพื่อตอบคำซักถาม แนะนำชี้แจง ให้คำปรึกษา เป็นต้น ไม่เป็นแบบแผนพิธี ตรงกับที่ท่านโบราณณาจารย์กล่าวว่า นั่งจับเข้าคุยกัน บรรยายากศ เป็นกันเอง โดยไม่มีการเตรียมตัวมาก่อน ซึ่งนิยมพูดกันว่า เป็นการเทศน์ธรรมาสน์เตี้ย

๒) ธัมมิกกา (หรือ ธรรมกา) แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวถึงธรรม” หมายถึงการบรรยาย หรืออธิบายธรรม เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักพระธรรมวินัยอย่างเป็น กิจจะลักษณะ เป็นงานเป็นการ เป็นเรื่องเป็นราว ในปัจจุบัน ได้แก่ การแสดงธรรมการปาฐกถาธรรม การบรรยายธรรม เป็นต้น การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง ทั้งที่เป็นธัมมิกกาหรือการสนทนา ทั่วไป จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาการสอน ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๔ ประการ^{๒๓} คือ ๑. สันทิสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา ๒. สมาทปนา ชักจูงใจให้ เห็นจริงด้วยชวนให้คล้อยตามยอมรับนำไปปฏิบัติได้ ๓. สมุตเตชนา ระวังใจให้กลัวกลัว บังเกิดกำลังใจ ๔. สัมปัทสนา ขโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง^{๒๔}

๓) โอวาทกา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอน” หมายถึงการให้คำแนะนำตักเตือนให้ ละเว้นชั่วประพฤติดี เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงประทานเป็นพระพุทธพจน์หรือ พระโอวาทสั้นๆ เป็นพระดำรัสตรัสเตือน ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะเจาะจงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อให้ผู้ฟัง เกิดความสังวรระวัง ไม่ทำชั่ว ให้ละความชั่ว ให้ทำแต่ความดี และให้รักษาความดีเอาไว้ ซึ่งตามปกติ จะทรงประทานแก่พุทธบริษัทในโอกาสสำคัญ เช่น พระโอวาทปาติโมกข์^{๒๕} ที่ทรงแสดงถึง

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑/๑๖-๑๗.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๔.

^{๒๒} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติความสำคัญการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๙ – ๒๑.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๕. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล ธรรม ข้อ ๑๗๒.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

อุดมการณ์ หลักการ วิธีการของพระพุทธศาสนา หรือพระปัจจิมวาจาอันเป็นโอวาทสุดท้ายเมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๖} เป็นต้น

๔) อนุสาสนีกถา แปลว่า “ถ้อยคำที่กล่าวสอนให้เห็นจริง” หมายถึงคำกล่าวสอนในลักษณะซ้ำๆ ครั่งแล้วครั่งเล่า ย้ำเตือนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหู เป็นรูปแบบการเผยแผ่อีกวิธีหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์ทรงนำมาใช้ตรัสพร่ำสอนโดยเฉพาะแก่บรรดาพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิตหรือสหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี รวมทั้งนักบวชที่อยู่ใกล้ชิด ดังเช่นที่ทรงรับสั่งกะท่านพระอานนท์ ความว่า “อานนท์ เราจักไม่ประทับประคองเธอทั้งหลาย เหมือนช้างหม้อประทับประคองภาชนะดินดิบที่ยังดิบอยู่ เราจักกล่าวชมแล้วชมอีก จักกล่าวยกย่องแล้วยกย่องอีก บุคคลใดมีแก่นสาร บุคคลนั้นจักดำรงอยู่”^{๒๗} เป็นต้น เนื้อหาสารธรรมโดยส่วนมาก จะเป็นคำสอนประเภทความไม่ประมาท ความสามัคคี ความเพียรพยายาม สติสัมปชัญญะ ความอดทน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงย้ำเตือนพุทธบริษัทอยู่เนืองๆ

๕) ธรรมสากัจฉากถา (หรือเขียนว่า ธรรมสากัจฉากถา) แปลว่า “ถ้อยคำที่สนทนากันในทางธรรม” หมายถึงการสนทนาธรรม เป็นทำนองแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน บางครั้งมาในรูปแบบคำถาม เพื่อแสวงหาความถูกต้อง หรือปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้บางโอกาสเพื่อทรงรับรองความคิดเห็นของผู้ฟังบ้าง เพิ่มเติมบ้าง ปรับปรุงบ้าง ปฏิเสธบ้าง ตามควรแก่กรณี ปัจจุบันนอกจากจะเรียกว่า การสนทนาธรรม แล้วอาจเรียกว่า การอภิปรายธรรม การเสวนาธรรม โดยผลัดกันพูดผลัดกันฟังอีกด้วย เช่น การสนทนาของท่านพระมุสสีละ ท่านพระปวิภูฐะ ท่านพระนารทะ และท่านพระอานนท์ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี โดยท่านพระปวิภูฐะเป็นผู้เริ่มต้นสนทนา^{๒๘}

๖) ปุจฉาวิสัชนากถา แปลว่า “ถ้อยคำที่ถาม-ตอบ” หมายถึงรูปแบบการเผยแผ่ที่ขึ้นต้นด้วยการถาม-ตอบ โดยอาจถามนำเพื่อกระตุ้นผู้ฟังให้ตอบเป็นการทดสอบความรู้ความเข้าใจภายหลังจากที่ได้อธิบายธรรมนั้นๆ ให้ฟัง หรือระหว่างที่สนทนาธรรมกันเพื่อกระตุ้นเร้าใจให้ผู้สนทนาเกิดความตื่นตัวอยู่เสมอ เป็นรูปแบบการเผยแผ่ที่พระพุทธองค์ทรงใช้ประกอบกับการแสดงพระธรรมเทศนาอื่นๆ ภายหลังจากที่ตรัสอธิบายความหมายของธรรมนั้นๆ แล้ว เพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้ฟัง ในหลักการถามและตอบปัญหานี้ พระพุทธเจ้าจะทรงให้หลักในการพิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและวิธีการที่จะตอบปัญหาไว้ ๔ ประการ คือ ๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว ๒) วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ ๓) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหา

^{๒๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๒๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๙๖/๒๓๓.

^{๒๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๘/๑๓๘.

ที่ควรตอบโดยย้อนถาม ๔) ฐปณีย์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบ^{๒๙} เช่น เมื่อทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร^{๓๐} โปรดพระปัญจวัคคีย์ พระองค์ทรงเริ่มอธิบายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นอนัตตา โดยลำดับแล้วตรัสย้อนถามว่า “พวกเธอเข้าใจข้อความตามที่กล่าวมาอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?” เมื่อพระปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” ก็ตรัสถามต่อไปว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือสุขเล่า” พระปัญจวัคคีย์ ทูลตอบว่า “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” จึงตรัสแนะนำให้สรูปถึงความ เป็นอนัตตาว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตาม เห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา” “ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า” ดังนี้ เป็นต้น

๗) ธัมมเทศนาภคา (หรือเขียนว่า ธรรมเทศนาภคา) แปลว่า “ถ้อยคำที่แสดงธรรม” คือ การเทศน์ หรือการแสดงพระธรรมเทศนานั้นเอง เป็นการแสดงธรรมสั่งสอน ชี้แจงเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ เพื่อให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ดาษดื่นในพระสูตรต้นปิฎก เช่น ในพระสูตรต้นตปิฎก แต่จะทรงแสดง แนวใดก็ตาม สามารถแบ่งช่วงใหญ่ ๆ ได้ ๓ ช่วง เช่น โครงสร้างในอนัตตลักขณสูตร^{๓๑} ว่า

๗.๑ อุเทศ บทตั้ง คือหัวข้อที่ยกขึ้นมาปรารภ แสดงเป็นหัวข้อสั้นๆ เช่น “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา”

๗.๒ นิเทศ บทขยายความไปตามลำดับ เช่น รูปคืออะไร รูปเป็นอย่างไร การทำใจให้ยอมรับความจริงว่า รูปเป็นอนัตตามีผลคืออะไร

๗.๓ ปฏินิเทศ บทสรุปข้อความสำคัญอันเป็นผลที่ต้องการในเรื่องนั้นๆ เช่น “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงวางรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยในเบื้องต้นได้สร้าง ศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ที่พบเห็น หลังจากนั้นเมื่อเขาเกิดความเลื่อมใสแล้วจึงได้แสดงธรรมโปรดเพื่อให้เกิด ความเข้าใจแจ่มแจ้ง และในรูปแบบนั้นบางครั้งก็ไม่มีกำหนดเป็นรูปแบบที่ตายตัว กล่าวคือ เป็นไปตามสถานการณ์ตามลักษณะของบุคคล ภูมิประเทศ และวัฒนธรรม แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปสามารถ จำแนกเป็น ๗ ประเภท คือ ๑) อุปนิสินกคา หมายถึงการนัยสนทนอย่างกันเองโดยสอดแทรก หลักธรรมเข้าไปในการสนทนา ๒) ธัมมิกคา หมายถึงการบรรยายหรืออธิบายธรรม ๓) โอวาทกคา

^{๒๙} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๐.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน.

หมายถึงการให้คำแนะนำตักเตือนให้ละเว้นความชั่วประพฤติดแต่ความดี ๔) อนุสาสนีกถา หมายถึง คำกล่าวสอนในลักษณะซ้ำๆ เพื่อให้เกิดความจำได้ เกิดความชินหู ๕) ธัมมสากัจฉากถา หมายถึง การสนทนาธรรมเพื่อแสวงหาความถูกต้องหรือปรับความเข้าใจซึ่งกันและกัน ๖) ปุจฉาวิสัชนากถา หมายถึง การถาม-ตอบ ๗) ธัมมเทศนา หมายถึง การแสดงพระธรรมเทศนา

๒.๑.๔ จุดมุ่งหมายการสอนของพระพุทธเจ้า

คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เรียกว่า พระธรรมวินัยนั้น คำสั่งสอนที่ให้ตั้งอยู่ในความดีและให้ชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสจัดเป็น “พระธรรม” คำสั่งสอนที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทางกาย วาจา จัดเป็น “พระวินัย” และเมื่อพระธรรมวินัยยังเป็นไปอยู่ตราบใด พระพุทธศาสนาชื่อว่า ดำรงอยู่ได้ตรานั้น ดังปรากฏในโอวาทปาติโมกข์ที่ว่า

สพฺพปาปสฺส อภณฺณํ

กุสสุปฺปสมปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ^{๓๒}

แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๓๓}

จุดมุ่งหมายในการสอน พระองค์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเมื่อแรกส่งไปประกาศพระศาสนาว่า

“จรฺถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ มา เกน อคฺมิตถ ภิกฺขเว ธมฺมํ อาทิกฺลยาณํ มชฺฌกฺลยาณํ ปริโยสานกฺลยาณํ สาทถํ สพฺพญฺชนํ เกวลปฺริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พุรฺหมจาริยํ ปกาเสถ”^{๓๔} แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม”^{๓๕}

จากพระพุทธดำรัสต่อพระอรหันต์ ๖๐ องค์ก่อนส่งไปประกาศพระศาสนาดังกล่าวนี้นี้ พระองค์ได้ระบุจุดมุ่งหมายหรือคาดหวังสิ่งที่พึงเกิดขึ้นคือ

๑) อตถายะ เพื่อประโยชน์ คือ พระธรรมจะนำคุณค่าที่เป็นจุดหมายของชีวิตมาสู่ผู้ปฏิบัติ

๓ ลักษณะ คือ

^{๓๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๓๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๔๙

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

(๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ขั้นต้น เช่น ความมีสุขภาพดี มีทรัพย์สินเงินทอง มีครอบครัวที่มั่นคงผาสุกและเป็นที่ยอมรับในสังคม

(๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์เบื้องต้น เช่น ความสุขทางใจ ความอึดใจ มั่นใจในชีวิต

(๓) ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างสูงสุด ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ซึ่งคนสามารถสัมผัสได้ทั้งในโลกนี้และในโลกต่อไป

๒) หิตายะ เพื่อเกื้อกูล คือ พระธรรมจะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้คุณค่า คุณธรรมที่ดีงามด้านอื่นๆ ให้เกิดขึ้น ช่วยป้องกันและบรรเทาสิ่งที่ไม่ดีงามไม่ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ สร้างสภาพที่เหมาะสมและความดีงามของชีวิตด้านอื่นๆ ให้สูงขึ้น

๓) สุขายะ เพื่อสุข ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้น จะต้องออกผลมาในรูปของความสุกซ้นต่างๆ เป็นสำคัญ พระธรรมที่ทรงสั่งสอนจึงอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่องค์ธรรมนั้นๆ^{๓๖}

ดังนั้น จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งหมายในการสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุกซ้นแก่มวลหมู่มหาชนและเกื้อกูลต่อสังคมโลก ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงทรงมีพุทธประสงค์ในการสอนเพื่อให้มหาชนเกิดความรู้ ความเห็น ๓ ประการ^{๓๗} คือ

๑) เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิธัมมavicāra) หมายความว่า สิ่งใดที่พระองค์ทรงรู้แล้ว ทรงเห็นแล้ว แต่เมื่อทรงพิจารณาว่าไม่เป็นประโยชน์สำหรับมหาชน พระพุทธองค์ก็จะไม่ทรงสอนในสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้จริงเห็นแจ้งเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ อุปมาเหมือนครูที่มีความรู้มาก แต่ก็นำเอาเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ มาสอน เท่าที่จะพึงเป็นประโยชน์แก่ศิษย์ และเท่าที่วุฒิภาวะของศิษย์จะรับได้ ในจุฬาลงกปิยวาทีสูตร พระมาลunkyะถามเรื่องโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง ก็ไม่ทรงแสดงธรรมเพราะเป็นปัญหาอภิปราย ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ และทรงเปรียบเทียบว่า เมื่อบุคคลถูกลูกศรอาบยาพิษ ญาติมิตรได้หาแพทย์มา แต่บุคคลผู้นั้นขอทราบรายละเอียดว่าใครเป็นผู้ยิง ศรมาจากไหน และศรทำด้วยอะไร เป็นต้นแล้ว จึงจะยอมให้แพทย์รักษาผ่าตัด^{๓๘}

๒) เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วไม่เห็นและไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรึกตรองขบคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนสิ่งคาลกมานพผู้กำลังไหว้ทิศทั้งหลายตามคำสั่งของบิดา

^{๓๖} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พุทธวิธีการสอน*, หน้า ๕ - ๗.

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๔/๒๘๔.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒/๑๓๓.

พระพุทธองค์ทรงแสดงทศ ๖ ในความหมายใหม่ซึ่งเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันคือ (๑) ทิศเบื้องหน้า มารดา บิดา (๒) ทิศเบื้องขวา ครูอาจารย์ (๓) ทิศเบื้องหลัง บุตร ภรรยา (๔) ทิศเบื้องซ้าย มิตร (๕) ทิศเบื้องต่ำ ทาส กรรมกร หรือคนในฐานะต่ำกว่า และ (๖) ทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ผู้มีศีล ปฏิบัติชอบต่อบุคคลประเภทต่างๆ ย่อมได้ชื่อว่าไหว้ทิศถูกต้องตามอริยวินัย สิ่งกาลกามานพก็ชื่นชมยินดี ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต^{๓๙} ทั้งนี้เพราะตรงตามด้วยเหตุผลแล้ว เห็นจริงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน

๓) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ (สปปาฏิหาริยธรรมเทศนา) ดังเช่นปาฏิหาริย์ ๓ ประการ ของพระพุทธองค์ คือ (๑) อิทธิปาฏิหาริย์ การแสดงฤทธิ์ต่างๆ (๒) อาเทศนาปาฏิหาริย์ คือการดักใจคนได้ รู้ใจคน (๓) อานุศาสนีปาฏิหาริย์ การสั่งสอนให้เข้าใจเรื่องต่างๆ ตามเป็นจริง ปาฏิหาริย์สองข้อแรกนั้น พระศาสดาว่าเป็นเรื่องไม่ประณีต เป็นเรื่องเฉพาะตัว พระศาสดาตรัสว่า “เราเห็นโทษของอิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์อยู่อย่างนี้ จึงอัดอัดระอา รังเกียจปาฏิหาริย์ทั้ง ๒ นี้” ส่วนอานุศาสนีปาฏิหาริย์นั้น คือการสั่งสอนให้เว้นสิ่งที่ควรเว้น ทำสิ่งที่ควรทำทั้งกาย วาจา ใจ เป็นสิ่งประณีต มีประโยชน์ พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ^{๔๐}

สรุปได้ว่า พระธรรมวินัยเป็นคำสอนของพระพุทธองค์ที่ต้องการให้ละชั่วและตั้งอยู่ในความดี ทรงมีจุดมุ่งหมายให้พระธรรมวินัยแผ่ขยายไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล และเพื่อความสุขของชาวโลกทั้งมวล โดยหวังว่ามหาชนจะเกิดความรู้ ๓ ประการ คือ รู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น, ตรงตามแล้วเห็นจริงได้ และรับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร

๒.๑.๕ คุณสมบัติของผู้สอน

ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ ดังที่ปรากฏในทุติยमितตสูตรว่า

“ปิโย จ ครุ ภาวนีโย

วตตา จ วจนกขโม

คมภีรณจ ถลั กตตา

โน จภูจฺจเน นิโยชเย

แปลว่า มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พุดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำไปในฐานะ”^{๔๑}

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๗๔/๑๙๙-๒๑๘.

^{๔๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๔๘๓/๒๑๔, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๔.

^{๔๑} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙, อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๘.

โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า

“กัลยาณมิตรธรรม ๗ เป็นคุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอาครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ

- ๑) ปิโย – น่ารัก ในฐานะเป็นที่วางใจและสนิทสนม
- ๒) ครุ – นำเคารพ ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย
- ๓) ภาวนีโย – นำยกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง
- ๔) วตฺตา – รู้จักพูด คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี
- ๕) วจนฺทโม – อดทนต่อถ้อยคำ พร้อมทั้งจะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ

๖) คมภีรณฺจ กถิ กตฺตา – กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้

๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย – ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย”^{๔๒}

พระพุทธศาสนาถือว่าความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคแห่งการฝึกอบรม ฟังระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อภฺชาตาโร ตถาคตา”^{๔๓} ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น”^{๔๔} และเรื่องที่ทรงชี้แจงแก่พราหมณ์ว่าพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทางในคณกโมคคัลลานสูตร^{๔๕} องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษพุทธกิจประจำวันนั้น แบ่งเป็น ๕ ดังนี้

๑) ปุเรกัตตกิจ พุทธกิจภาคเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒) ปัจฉากัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้วถึงระยะที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^{๔๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๖/๖๔.

^{๔๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๗/๘๒.

๓) ปุริมยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบๆ พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอรกรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔) มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลาที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕) ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรมมสัทธิไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรภัตตกิจ^{๔๖}

สรุปได้ว่า คุณสมบัติของผู้สอนนั้น พระพุทธศาสนานับความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนหรือผู้ฟัง โดยให้ตั้งอยู่ในความเป็นกัลยาณมิตรแก่กันและกัน โดยคุณสมบัตินี้ไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น ยังสามารถเป็นคุณสมบัติของผู้สอนทั่วไปอีกด้วย ส่วนคุณสมบัติอีกประการหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่แสดงออกถึงความเป็นกัลยาณมิตรและทรงอนุเคราะห์แก่ชาวโลก คือ พุทธกิจประจำวันของพระองค์ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น

๒.๑.๖ กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

ในกลวิธีและอุบายประกอบการสอนนั้น ในหลักพุทธวิธีการสอน พระพุทธเจ้าจะทรงใช้กลวิธีและอุบายในการสอน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ ๑๐ ประการ^{๔๗} สรุปได้ดังต่อไปนี้

๒.๑.๖.๑ การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแนกแยะ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดี อยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเฝ้าสวน หรือ คนขายเหล้า เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทาน

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ในงานบำเพ็ญกุศลเจริญมงคลชนมายุ ๗๑ ปี พระวิสุทธาธิบดี (วีระ ภาททจารี ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม เจ้าคณะภาค ๔ และกรรมการมหาเถรสมาคม และพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารหอฉัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘ – ๒๙.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑-๖๘.

ประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานถึง ๕๔๗ เรื่อง

๒.๑.๖.๒ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้า เช่น พระพุทธองค์ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้ทำตนเช่นผ้ากาสี อย่าทำตนเป็นเช่นผ้าเปลือกไม้ ผ้าเปลือกไม้มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ สีไม่สวย สัมผัสหยาบ ราคาถูก ทำนองเดียวกับภิกษุบางรูปซึ่งเป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลว ให้ทุกขให้โทษแก่ผู้คบหาสมาคม ทำปัจจัยที่หายกลวยให้มีค่าน้อย หรือมีอานิสงส์น้อย^{๔๘}

๒.๑.๖.๓ การใช้อุปกรณ์การสอนในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์ชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

๒.๑.๖.๔ การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง พระพุทธองค์จึงทรงวางเป็นหลักการไว้ในพระธรรมบทว่า

“อตตานเมว ปรมิ	ปฏีรูเป นิเวสเย
อถณณนุสาเสยย	น กิลิสุเสยย ปณตฺติโต ฯ
อตตานญฺเจ ตถา กยิรา	ยถณณนุสาสติ
สุทนต์โต วต ทเมถ	อตตา หิ กิร พุทฺทม ^{๔๙} ฯ

บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อน แล้วสอนคนอื่นในภายหลัง จึงจะไม่มัวหมองบุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก(ผู้อื่น) เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง”^{๕๐}

๒.๑.๖.๕ การเล่นภาษาเล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและการเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาสมปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั้นเอง แต่เป็นการพูดใน

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน อภ.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๐๐/๓๓๔.

^{๔๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘-๑๕๙/๔๕.

^{๕๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘-๑๕๙/๘๑-๘๒.

ความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายตีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แผลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย

๒.๑.๖.๖ อุกายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล เป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เราเรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน เมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์

๒.๑.๖.๗ การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตั้งตัวอยู่เสมอเมื่อถึงจังหวะหรือโอกาส เช่น ในระยะแรกประกาศศาสนา ณ วันมาฆบูรณมี ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้นเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ สำหรับหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ

๒.๑.๖.๘ ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการในการสอนนั้นมุ่งผลสำเร็จในการเรียนเป็นสำคัญ กลวิธีในการสอนก็ต้องยืดหยุ่น เพื่อให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ ดังพุทธพจน์ว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพบ้างและแบบรุนแรงบ้าง”^{๕๑}

๒.๑.๖.๙ มีการลงโทษและให้รางวัล แม้พระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการกระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่น บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก

๒.๑.๖.๑๐ กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้น ต่างครั้งต่างคราวย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป

สรุปได้ว่า นอกจากพระพุทธองค์จะมีรูปแบบและวิธีการเผยแผ่แล้ว กลวิธีการสอนก็เป็นอีกหลักหนึ่งในการทำให้หลักคำสอนเกิดความชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายแก่ผู้ฟัง ได้แก่ การยกอุทาหรณ์ การเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย การใช้สื่ออุปกรณ์ การทำเป็นตัวอย่าง การเล่นภาษาเล่นคำ เลือกคนหาจังหวะและโอกาส ยืดหยุ่นในวิธีการ การให้รางวัลและลงโทษ และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ในบางครั้ง พระพุทธเจ้าทรงนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการประกาศธรรม การสื่อความหมาย และการใช้สื่อทรงยึดหลักจิตวิทยาว่าด้วยความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้วทรงใช้สื่อการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้อยู่ในสถานะที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ๔ อย่าง คือ ได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

^{๕๑} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

ได้รับคำติชมทันที มีความภาคภูมิใจในความสำเร็จ และได้ใคร่ครวญเรียนรู้ไปทีละน้อยตามลำดับขั้น ให้สามารถตรวจสอบความรู้ที่ได้ด้วยตนเอง ส่วนการใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอนของ พระพุทธเจ้านั้น เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระบรมครูที่รู้จักซึ่งเกี่ยวกับผู้เรียนมากที่สุด ในการ ถ่ายทอดพระธรรมเทศนานั้น นอกจากจะทรงคำนึงถึงหลักการทางพฤติกรรมศาสตร์แล้ว ยังทรงใช้ สื่อการศึกษาหรืออุปกรณ์ประกอบการสอนอีกด้วย^{๕๒} หลักจิตวิทยาจึงเป็นหลักที่สำคัญในการ ประกาศธรรม โนมน้าวใจผู้เรียนให้อยากลงมือปฏิบัติ เกิดจินตนาการเห็นภาพตามความมุ่งหมายของ ผู้สอน

๒.๒ การสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์

การสื่อสารระหว่างมนุษย์ทุกรูปแบบและทุกกระบวนการ ย่อมมี “สาร” เป็นองค์ประกอบ ที่สำคัญเสมอ ไม่ว่าองค์ประกอบของการสื่อสารจะมีเพียงแหล่งสาร ช่องทางการสื่อสารและผู้รับสาร หรือมีองค์ประกอบเพิ่มเติมขึ้นมาจากที่กล่าวแล้ว คือผลกระทบและผลกระทบย้อนกลับ การสื่อสารมีความจำเป็นและความสำคัญสำหรับมนุษย์ในสังคม เพราะการสื่อสารของมนุษย์ตั้งอยู่บนหลัก ความสัมพันธ์ (Relationship)^{๕๓} การสื่อสารนั้นจัดได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอีกปัจจัยหนึ่งใน ชีวิตประจำวันของมนุษย์ นอกเหนือจากปัจจัยสี่ที่เป็นความจำเป็นเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค แม้การสื่อสารจะไม่ได้มีความเกี่ยวข้อง โดยตรงกับความเป็นความตายของมนุษย์กับปัจจัยสี่ข้างต้น แต่การที่จะให้ได้มาซึ่งปัจจัยทั้งสี่นั้น ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือแน่นอน มนุษย์อาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุ วัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ของตน และเพื่ออยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม การสื่อสารเป็น พื้นฐานของการติดต่อของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการสังคม ยิ่งสังคมมีความ สลับซับซ้อนมากเพียงใด และประกอบด้วยคนจำนวนมากเท่าใด การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น เท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และสังคมที่นำมาซึ่งความสับสน ก่อให้เกิดความ ไม่เข้าใจและความไม่แน่นอนแก่สมาชิกของสังคม ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไข ปัญหาดังกล่าว^{๕๔} มนุษย์ได้เรียนรู้ถ้อยคำมาตั้งแต่เกิด เมื่อเจริญวัยขึ้น ก็ยังมีถ้อยคำสะสมไว้มาก เพื่อใช้ในการสื่อสารกัน ถ้อยคำเหล่านี้มีการเกิดและดับเช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลาย เมื่อมนุษย์คิดหรือทำ

^{๕๒} ดวงเดือน จันทรเจริญ, **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๕๓} Schramm, **Nature of communication Between Humans**, (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1960), P.13, อ้างใน พระมหารุ่งเพชร ขวนปญโญ, **"ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรม ของพระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช)"**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

^{๕๔} ประมะ สตะเวทิน. **หลักนิเทศศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑.

สิ่งใดได้ขึ้นมาใหม่ ก็จะใช้คำใหม่มาใช้เรียกสิ่งนั้น คำใหม่จึงเกิดขึ้นเสมอ ยิ่งปัจจุบันการสื่อสารมวลชนเจริญขึ้นจะเป็นสื่อใหม่ ๆ มาสู่เราเสมอ เช่น โลกาภิวัตน์ วิสัยทัศน์ ปัญญาทัศน์ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศรัทธาวิกฤต ฯลฯ^{๕๕} การสื่อสารสามารถเกิดขึ้นได้หลายระดับในขอบเขตต่างกัน ตั้งแต่การสื่อสารภายในบุคคล การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารภายในกลุ่ม การสื่อสารระหว่างกลุ่ม การสื่อสารสาธารณะ การสื่อสารทางไกล การสื่อสารมวลชน เป็นต้น ไม่ว่าการสื่อสารจะอยู่ในระดับใด แม้ว่าการสื่อสารจะไม่แตกต่างกันในสาระสำคัญก็ตาม^{๕๖} เราจึงจำเป็นต้องเรียนรู้และศึกษาความหมายของคำรวมทั้งวิธีการสื่อสาร เพื่อให้ทันต่อท่วงทีของสถานการณ์การสื่อสารที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

๒.๒.๑ นิยาม ความหมาย

พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงให้ความหมาย “นิเทศศาสตร์” เอาไว้ว่า “เป็นวิชาสื่อสารไปยังมวลชนโดยทางใดก็ตาม ไม่จำเพาะทางหนังสือพิมพ์ เช่น การสื่อสารทางการละครก็เข้าไปอยู่ในนิเทศศาสตร์ การสื่อสารมวลชนทางอื่นนอกจากทางหนังสือพิมพ์ เช่น ทางวิทยุ ทางโทรทัศน์ ก็เข้าอยู่ในนิเทศศาสตร์”^{๕๗}

“นิเทศศาสตร์” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Communication Arts แปลว่า ศาสตร์แห่งการสื่อสาร ซึ่งหมายรวมถึงการสื่อสารทุกรูปแบบของมนุษย์^{๕๘}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมาย “นิเทศศาสตร์” ไว้ว่า “วิชาว่าด้วยการสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์”^{๕๙}

เจอร์เกน รอยซ์ และเกรกอรี เบทสัน (Jurgen Ruesch and Gregory Bateson) ให้ทัศนะว่า การสื่อสาร ไม่ได้หมายความว่า การถ่ายทอดสารด้วยภาษาพูดและภาษาเขียนที่ชัดแจ้ง และแสดงเจตนาชัดเจนเท่านั้น แต่การสื่อสารรวมไปถึงกระบวนการทั้งหลายที่คนมีอิทธิพลต่อกันด้วยคำนิยามนี้ยึดหลักที่ว่า การกระทำและเหตุการณ์ทั้งหลายมีลักษณะเป็นการสื่อสาร หากมีผู้เข้าใจ

^{๕๕} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือประกอบการ เผยแผ่พระพุทธศาสนา : ภาควิชาปฏิบัติ, หน้า ๓๑.

^{๕๖} มาลี บุญศิริพันธ์, วารสารศาสตร์เบื้องต้น : ปรัชญาและแนวคิด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สมุทรสาคร : พิมพ์ดี, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๕๗} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, นิเทศศาสตร์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/นิเทศศาสตร์> [๔ ก.ย. ๒๕๕๘]

^{๕๘} ประม อดิเรก, นิเทศศาสตร์กับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๖๓๔.

การกระทำและเหตุการณ์เหล่านั้น หมายความว่า ความเข้าใจที่เกิดขึ้นแก่คนๆ หนึ่งนั้นได้เปลี่ยนแปลงข่าวสารที่คนๆ นั้นมีอยู่ และมีอิทธิพลต่อบุคคลผู้นั้น^{๖๐}

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ให้ความหมาย “นิเทศศาสตร์” ว่า “หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยการสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ คำนี้เทียบความกับภาษาอังกฤษได้ว่า Communication Arts”^{๖๑}

นิเทศศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยศิลปะของการสื่อสารทุกประเภท ทุกระดับ โดยทางใดก็ตามไปยังบุคคลหรือมวลชน ด้วยการใช้เทคนิควิชาการที่มีอยู่ เพื่อช่วยให้การสื่อสารของมนุษย์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และสัมฤทธิ์ผลอย่างเต็มที่ หรือหมายถึง การนำความรู้ แนวคิด หลักการ ทฤษฎี การวิจัยด้านนิเทศศาสตร์และที่เกี่ยวข้องมาศึกษา บูรณาการ เพื่อประยุกต์ใช้ หรือสร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านนิเทศศาสตร์ หรือการสื่อสารตามความสนใจและหมายรวมถึงการสื่อสาร สื่อการแสดง ศิลปะการแสดง โดยมีความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารของมนุษย์เป็นพื้นฐาน เน้นการสร้างสรรค์ การแสดงผ่านสื่อต่างๆ ได้แก่ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ ซึ่งนอกจากจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในองค์ประกอบของการแสดงแล้วยังต้องศึกษาเทคนิคของสื่อต่างๆ ด้วย^{๖๒}

สรุปได้ว่า นิเทศศาสตร์ คือการสื่อสารกันของมนุษย์ โดยในปัจจุบันได้มีการศึกษากันเฉพาะทางเพื่อประกอบอาชีพในด้านนักแสดง นักหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น และยังมีส่วนของการใช้วิธีการอื่นเป็นเครื่องประกอบ ทั้งลีลา ท่าทาง บุคลิกภาพ ภาษา เพื่อให้การสื่อสารไปยังผู้รับสารเข้าถึงจุดมุ่งหมายของผู้สื่อสาร

๒.๒.๒ ความสำคัญของการสื่อสาร

การสื่อสารมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ประชาสัมพันธ์” หมายถึง การมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือกลุ่มคน เพื่อชักจูงหรือชี้แจงทำความเข้าใจและเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจความรู้สึกที่ดีและทักษะ โดยอาศัยวิธีการติดต่อสื่อสารด้วยการใช้เทคนิคและสื่อต่างๆ เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร^{๖๓} การพูดนั้นเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญยิ่ง เพราะการพูดได้ไม่อาจสร้างความสำเร็จในชีวิตได้ แต่ถ้าพูดเป็นจะสร้างความสำเร็จแห่งชีวิตได้อย่างดียิ่ง ดังมีคำพูดว่า คนที่พูดเป็นจะเลี้ยงท่านด้วย

^{๖๐} บุญเลิศ ศุภดิolk, ศัพท์สื่อสารมวลชนทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓๗.

^{๖๑} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ธรรมนิเทศ (Dhamma Communication)**, หน้า ๓๕.

^{๖๒} นิชา, **นิเทศศาสตร์คืออะไร**, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : <http://www.oknation.net/blog/panicha/2007/06/24/entry-1> [๒๑ ก.ย. ๒๕๕๘]

^{๖๓} สุทธิติ ชัดติยะ, **ศาสตร์การเขียน : ฉบับปรับปรุงแก้ไข**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เปเปอร์เฮาส์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

ซ้อนเปล่าๆ เท่านั้น^{๖๔} หากจะพิจารณาถึงความสำคัญของการสื่อสารที่มีต่อมนุษย์แล้วสามารถแบ่งได้เป็น ๕ ประการ^{๖๕} คือ

๒.๒.๒.๑ ความสำคัญต่อความเป็นสังคม การที่มนุษย์อยู่รวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม ตั้งแต่สังคมระดับเล็กคือ ครอบครัว ชุมชนเผ่าพันธุ์ ไปจนถึงการรวมตัวเป็นสังคมขนาดใหญ่ในระดับประเทศนั้น จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเป็นพื้นฐาน เพราะการสื่อสารทำให้เกิดความเข้าใจ และทำความเข้าใจกันได้ มีการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างระเบียบของสังคมให้เป็นที่ยอมรับระหว่างสมาชิก ทั้งนี้เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขเป็นสังคม กล่าวคือ การมีสังคมมนุษย์ต้องอาศัยการสื่อสาร สังคมมนุษย์เกิดจากการใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือในการจะรวมคนหลายๆ คนให้มาอยู่รวมกัน

๒.๒.๒.๒ ความสำคัญต่อชีวิตประจำวัน การสื่อสารมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนเราเป็นอย่างมาก เรียกได้ว่าตลอดเวลาที่เราตื่น เราจะทำการสื่อสารอยู่ตลอดเวลา การสื่อสารไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารกลุ่มใหญ่ การสื่อสารด้วยคำพูด การสื่อสารด้วยตัวหนังสือ การสื่อสารด้วยกิริยาท่าทางและการสื่อสารมวลชนกิจกรรมต่าง ๆ ที่เราทำประจำวันนั้น มีการสื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ ไม่เว้นแม้กระทั่งเวลาเรานอนหลับอยู่ หากเราฝันหรือละเมอเรื่องใดก็ตามนั้นก็ถือว่าการสื่อสารรูปแบบหนึ่งคือ การสื่อสารภายในตัวบุคคล (Intrapersonal Communication)

๒.๒.๒.๓ ความสำคัญต่ออุตสาหกรรมและธุรกิจ ปัจจุบันวงการอุตสาหกรรม มีการปฏิวัติทางด้านเทคโนโลยีการผลิต ตลอดจนการพัฒนาประสิทธิภาพในการทำงาน ทำให้ต้องอาศัยการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งถือเป็นองค์กรหรือสถาบันที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมและประชาชนในทางตรงข้ามลูกค้าของสถาบันเองก็จะมีการรวมตัวกันเป็นองค์การในรูปของสหภาพแรงงาน เพื่อให้มีพลังต่อรองแสดงความต้องการของตนและชี้ข้อบกพร่องของฝ่ายบริหาร นอกจากนั้นโรงงานอุตสาหกรรมยังเกี่ยวข้องกับบุคคลภายนอกฝ่ายต่าง ๆ อีกมากมายไม่ว่าจะเป็นประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกับที่ตั้งของโรงงาน ผู้บริโภคสินค้าเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล ฯลฯ ฉะนั้น การดำเนินงานหรือการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงงานอุตสาหกรรมย่อมมีผลกระทบต่อบุคคลเหล่านี้ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม นอกจากนั้นสิ่งหนึ่งที่องค์กรต้องการก็คือ ความสนับสนุนและความร่วมมือจากบุคคลเหล่านั้น โดยองค์กรจะต้องสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลเหล่านี้ ด้วยการใช้วิธีการด้านสื่อสารที่เรียกว่า "การประชาสัมพันธ์"

^{๖๔} สถาบันพระสงฆ์สงฆ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **หลักวาทีศิลป์**, เอกสารโครงการถวายความรู้แด่พระสงฆ์สงฆ์ผ่านสื่อเสริมความรู้ทางไกล พ.ศ.๒๕๕๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

^{๖๕} ศุภรัตน์ ฐิติกุลเจริญ, **ทฤษฎีการสื่อสาร**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๐), หน้า ๖-๙.

(Publicrelations) ในการเผยแพร่ข่าวสารเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และยังสามารถตรวจสอบประสามติหรือความคิดเห็นของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อองค์กรด้วย

๒.๒.๒.๔ ความสำคัญต่อการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระบบใดหรือ การปกครองระดับใด คือตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับชาติ ย่อมจะมีทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองหรือประชาชน ซึ่งทั้ง ๒ ฝ่ายจำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือหรือกลไกที่สำคัญที่จะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าและประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกและโดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินการปกครองของรัฐบาลจำเป็นที่จะต้องเผยแพร่ข่าวสารให้ประชาชนได้รับทราบและเข้าใจ จะได้เกิดความร่วมมือและปฏิบัติตามนโยบายตลอดจนกฎเกณฑ์ที่รัฐบาลกำหนดไว้ นอกจากการเผยแพร่ข่าวสารแล้ว รัฐบาลยังจำเป็นที่จะต้องรับทราบความรู้สึกนึกคิด ความต้องการหรือประสามติของประชาชนด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางการดำเนินนโยบายของรัฐบาลให้สอดคล้องกับประสามติในกรณีของการปกครองระบอบประชาธิปไตย หรือนำไปใช้ควบคุมประสามติของประชาชนไม่ให้เบี่ยงเบนหรือต่อต้านนโยบายของรัฐบาลในกรณีของการปกครองระบอบเผด็จการ

๒.๒.๒.๕ ความสำคัญต่อการเมืองระหว่างประเทศ ในวงการเมืองระหว่างประเทศ ก็เช่นกัน ที่จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสารเข้ามาเป็นปัจจัยที่สำคัญ คือ พัฒนาการของเทคโนโลยีทางการสื่อสารต่างๆ สามารถช่วยทำให้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารและความคิดเห็นได้สะดวกและรวดเร็ว ดังนั้น ด้วยเหตุผลทางด้านการสื่อสารที่เจริญก้าวหน้าขึ้นและเหตุผลทางด้านการเมือง จึงทำให้สังคมโลกปัจจุบันเป็นสังคมที่แคบ เพราะสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ง่าย สะดวกนั่นเอง อนึ่งการติดต่อสื่อสาร หรือการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และนโยบายการเมืองระหว่างประเทศต่างๆ จึงจำเป็นต้องมีหน่วยงานที่ตั้งขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบด้านการสื่อสารโดยตรง เพื่อทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสารเกี่ยวกับประเทศของตน สร้างความเข้าใจอันดีกับประเทศอื่น ตลอดจนชักจูงให้ได้รับความสนับสนุนจากประเทศอื่น และได้ศึกษาถึงความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในประเทศอื่นที่มีต่อประเทศของตน หน่วยงานสำคัญที่รับผิดชอบด้านการสื่อสารของการเมืองระหว่างประเทศก็คือ กระทรวงการต่างประเทศ และสถานทูตต่างๆ ซึ่งจะเป็นผู้จัดการกับการสื่อสารให้เหมาะสมและสอดคล้องกับลักษณะทางจิตใจ สังคมและวัฒนธรรมของประชาชนชาติต่างๆ ที่มีความแตกต่างไปจากประเทศของตน ทั้งนี้โดยอาศัยสื่อชนิดต่างๆ เช่น สถานีวิทยุ VOA หรือ Voice of America ของสหรัฐอเมริกา สถานีวิทยุ BBC ของประเทศอังกฤษ หนังสือพิมพ์เสรีภาพของสหรัฐอเมริกา หนังสือสหภาพโซเวียตของประเทศไทย เป็นต้น

การสื่อสารมีบทบาทต่อวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก เพราะที่ใดมีสังคมที่นั่น ต้องมีการสื่อสาร การสื่อสารช่วยให้สังคมมนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบันที่เป็นยุคของข้อมูลข่าวสารและยุคการสื่อสารไร้พรมแดน ทำให้การสื่อสารมีบทบาทหน้าที่ต่อชีวิตและสังคม ดังนี้

๑) การให้ข่าวสาร หมายถึง การเก็บรวบรวม การประมวล และการเผยแพร่ข่าว ข้อมูล รูปภาพ ข้อเท็จจริง และข้อคิดเห็นเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจและมีปฏิกิริยาที่ถูกต้องตามสภาพแวดล้อม อีกทั้งนำไปสู่การตัดสินใจที่เหมาะสม

๒) การให้การศึกษา เนื่องจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาและเสริมสร้างความรู้ใหม่ๆ ให้แก่สมาชิกในสังคมเพื่อนำไปสู่การเพิ่มพูน และการพัฒนาทางสติปัญญาและวัฒนธรรม รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดความคิดสร้างสรรค์

๓) การให้ความบันเทิง คือ การเผยแพร่ผลงานทางศิลปะ ดนตรี การละเล่นต่างๆ โดยอาศัยเสียงและภาพเพื่อสร้างความสนุกสนานรื่นเริงและพักผ่อนหย่อนใจให้แก่สังคม

๔) การโน้มน้าวใจ คือ การติดตามเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียดแล้วนำมาพิจารณา วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ เพื่อสร้างความเข้าใจ และให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม รวมทั้งให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมของส่วนรวม พร้อมทั้งอาจเสนอแนะแนวทาง และวิธีการแก้ไขให้เกิดผลดีต่อสังคมต่อไป^{๖๖}

สรุปได้ว่า ในปัจจุบัน การสื่อสารยังมีความสำคัญมาก เนื่องจากสภาวะการดำเนินการทางธุรกิจมีการแข่งขันกันระหว่างหน่วยธุรกิจมากขึ้น เพราะเทคโนโลยีการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการลงทุนได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทำให้หน่วยธุรกิจต้องตัดสินใจแก้ปัญหา การบริหารจัดการตลอดเวลา ทั้งนี้ เพื่อให้หน่วยธุรกิจนั้นสามารถดำเนินกิจการต่อไปในสภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง^{๖๗} เป็นเครื่องมือให้เกิดความเข้าใจในระดับบุคคลจนถึงระดับประเทศชาติ ถ่ายทอดความรู้ความคิด หรือทำให้เกิดความเข้าใจระหว่างกัน หากการสื่อสารไม่ดีหรือไม่ตรงกัน ย่อมจะทำให้เกิดปัญหาต่างๆ มากมาย ปัญหาที่เกิดขึ้นกับบุคคล และสังคมทุกวันนี้ มีอยู่ไม่น้อยที่เป็นสาเหตุมาจากความล้มเหลวของการสื่อสาร

๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการสื่อสาร

ในเรื่องที่บุคคลจะมาทำการสื่อสารกันนั้น ถ้าคิดกันอย่างง่าย ๆ แล้วเราจะพบว่าแน่นอน ทั้ง ๒ ฝ่ายต่างก็จะต้องมีจุดมุ่งหมายในการที่จะมาทำการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารกลุ่มเล็ก การสื่อสารสาธารณะหรือ การสื่อสารมวลชนก็ตาม ถ้าเราจะเปรียบเทียบง่ายๆ ก็เหมือนกับการรวมตัวกันของคน ที่บุคคลที่มารวมตัวกันนั้นย่อมมีวัตถุประสงค์ว่ามารวมตัวกันเพื่ออะไร ดังนั้นในกระบวนการสื่อสารไม่ว่าจะเป็น การสื่อสารระดับใดผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็มีวัตถุประสงค์ในการมาทำการสื่อสารกันทั้งสิ้น โดยทั้ง ๒ ฝ่ายอาจมีวัตถุประสงค์ในการติดต่อสื่อสารที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันก็ได้ เพราะฉะนั้นการที่เรา

^{๖๖} ขนิษฐา จิตชนะกุล, **หลักการสื่อสาร**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๔ – ๑๕.

^{๖๗} สุทธิ ชัตติยะ, **เศรษฐศาสตร์นิเทศศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช), ๒๕๕๕,

จะดูถึงวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร จึงควรจะแยกพิจารณาออกจากกันเป็นวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร และวัตถุประสงค์ของผู้รับสารเพราะหากวัตถุประสงค์ของทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ตรงกันแล้ว ผู้รับสารอาจมีปฏิกิริยาต่อสารผิดไปจากความตั้งใจของผู้ส่งสารได้ ซึ่งจะทำให้การสื่อสารไม่บรรลุผลตามเป้าหมายหรือตามเจตนารมณ์ของผู้ส่งสาร ทำให้เกิดความล้มเหลวในการสื่อสารขึ้น (Communication breakdown) ที่ว่าล้มเหลวนี้ต้องขอทำความเข้าใจว่าเป็นการล้มเหลวที่พิจารณาในแง่ความหมายของการสื่อสารที่มักใช้กันอยู่โดยทั่วไป ที่มักจะถือว่าเป็นการสื่อสารเพื่อก่อให้เกิดผลตามเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารนั่นเอง ยกตัวอย่างง่าย ๆ กรณีการสื่อสารทางการโฆษณาสินค้า ผู้ส่งสารมีวัตถุประสงค์เพื่อชักจูงให้ประชาชนผู้รับสารซื้อสินค้าของตน แต่ปรากฏว่าผู้รับสารดูโฆษณาสินค้าเพียงเพื่อความบันเทิงหรือเพียงชอบเพลงประกอบหรือชอบเนื้อหาในการนำเสนอหรือชอบดูผู้แสดง แต่ไม่ได้ซื้อสินค้านั้นตามที่คุณส่งสารหรือผู้โฆษณาต้องการ เช่น การที่สุภาพสตรีดูโฆษณาสินค้าประเภทเหล้าหรือเครื่องดื่มชูกำลังบางประเภท บางคนอาจชอบดูเพราะนักแสดงหล่อ เพลงประกอบไพเราะ ใช้เทคนิคในการถ่ายทำได้ดีและนำเสนอได้น่าสนใจ แต่เขาก็ไม่ได้ไปซื้อสินค้าประเภทนั้นมาบริโภค เป็นต้น^{๖๘}

โดยทั่วไปการสื่อสารมีจุดมุ่งหมาย ดังนี้

๒.๒.๓.๑ เพื่อแจ้งให้ทราบ (Inform) ซึ่งหมายความว่า ในการทำการสื่อสารนั้นผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะบอกกล่าวหรือชี้แจงข่าวสารเรื่องราว เหตุการณ์ ข้อมูลหรือสิ่งอื่นใดให้ผู้รับสารได้รับทราบหรือเกิดความเข้าใจ โดยอาจผ่านทางสื่อมวลชน หนังสือพิมพ์วิทยุและโทรทัศน์ ตัวอย่างเช่น หนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งลงตีพิมพ์ข่าวสารเพื่อรายงานข่าวและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นประจำวันไปให้ประชาชนได้รับทราบ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ก็จะทำหน้าที่ในฐานะผู้ส่งสาร ส่วนประชาชนผู้อ่านหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น จะอยู่ในฐานะผู้รับสาร คือ อ่านหนังสือพิมพ์เพื่อจะได้ทราบข่าวคราวความเคลื่อนไหว หรือการเปลี่ยนแปลงของทั้งในแง่ตัวบุคคลและในแง่เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ

๒.๒.๓.๒ เพื่อสอนหรือให้การศึกษา (Teach or Educate) ซึ่งหมายความว่าผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะสอนวิชาความรู้หรือเรื่องราวที่มีลักษณะเป็นวิชาการ เพื่อให้ผู้รับสารได้รับความรู้เพิ่มขึ้นจากเดิม ตัวอย่างเช่น วารสารหรือจุลสารเฉพาะด้าน เช่น วารสารเพื่อสุขภาพอนามัย ก็จะมีการลงตีพิมพ์บทความต่างๆ ที่เกี่ยวกับการรักษาสุขภาพ อนามัยให้แข็งแรงสมบูรณ์อยู่เสมอ ให้วิชาความรู้เกี่ยวกับโรคภัยต่างๆ ว่าจะมีอาการอะไรปรากฏออกมาบ้าง ให้ความรู้ในเรื่องการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ พร้อมทั้งแนวทางการปฏิบัติเช่นการให้ความรู้ในเรื่องการรณรงค์ป้องกันโรคเอดส์ การปฏิบัติตนที่ถูกต้องที่จะไม่ทำให้ติดโรคดังกล่าว เป็นต้น

^{๖๘} ศุภรัตน์ ฐิติกุลเจริญ, ทฤษฎีการสื่อสาร, หน้า ๙ - ๑๐.

๒.๒.๓.๓ เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง (Please or Entertain) ซึ่งหมายความว่า ในการสื่อสารนั้น ผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะทำให้ผู้รับสารเกิดความรื่นเริงบันเทิงใจจากสารที่ตนเองส่งออกไป ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการพูด การเขียนหรือการแสดงกิริยาท่าทาง ตัวอย่างเช่น นวนิยาย เพลง ละคร เกมโชว์ การแสดงคอนเสิร์ตนักร้องในฐานะผู้ส่งสารจะใช้คำพูดหรือคำร้อง ประกอบกิริยาท่าทางเต้น มีเสียงดนตรีประกอบ หากเป็นจังหวะที่สนุกสนาน เนื้อร้องทำนองดี ผู้ชมในฐานะผู้รับสารก็จะรู้สึกสนุกสนานและผ่อนคลายอารมณ์ ถือเป็นการพักผ่อนหย่อนใจไปในตัวได้

๒.๒.๓.๔ เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ (Propose or Persuade) ซึ่งหมายความว่า ผู้ส่งสารได้เสนอแนะสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อผู้รับสาร และมีความต้องการชักจูงให้ผู้รับสารมีความคิดคล้อยตามหรือยอมรับปฏิบัติตามการเสนอแนะของตน ตัวอย่างเช่น การโฆษณาสินค้าทางหน้าหนังสือพิมพ์ หรือทางวิทยุกระจายเสียง หรือทางวิทยุโทรทัศน์ นิตยสารและสื่อเฉพาะกิจอื่นๆ ผู้โฆษณาในฐานะผู้ส่งสารมีความต้องการที่จะเสนอแนะสินค้าหรือบริการของตนและชักจูงใจหรือโน้มน้าวใจให้ประชาชนซื้อสินค้าของตน ทางด้านประชาชนในฐานะผู้รับสารเมื่อดูโฆษณาผ่านสื่อต่างๆ เหล่านั้นแล้ว จะเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าจะซื้อหรือไม่ซื้อสินค้านั้นหรือนี่ยี่ห้อไหนเป็นต้น

ส่วนใหญ่แล้วในกระบวนการสื่อสารมวลชน เราจะเห็นได้ว่าผู้ส่งสารหรือตัวองค์กรสื่อต่างๆ ก็ดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์ครบทั้ง ๔ อย่างข้างต้น เช่น หนังสือพิมพ์ ๑ ฉบับ มีทั้งการรายงานข่าว แจ้งให้ทราบ บทความคอลัมน์ต่างๆ ที่ให้เกร็ดความรู้การใช้คำภาษาอังกฤษ เกร็ดความรู้อื่นๆ เป็นการให้ความรู้ นวนิยาย หนังสือบันเทิงต่างๆ เป็นการให้ความบันเทิง โฆษณาสินค้าและบริการต่างๆ เป็นการเสนอแนะหรือชักจูงนั่นเอง^{๖๙}

จุดมุ่งหมายของการสื่อสารอาจแบ่งอีกแนวทางหนึ่ง ดังนี้^{๗๐}

๑) ทำให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน (To develop understand) คนเรานั้นจะไม่มีทางเข้าใจกันได้เลยถ้าไม่มีการติดต่อสื่อสารกัน ตราบใดที่คนเรายังอาจอ่านใจกันได้ แม้ว่าบุคคลต่างชาติต่างภาษาก็อาจติดต่อสื่อสารกันได้โดยใช้กิริยาท่าทาง สีหน้า อาจเรียกได้ว่าเป็นภาษาใบ้ (Silent Language) ซึ่งก็อาจทำให้เกิดการเข้าใจซึ่งกันและกันได้

๒) ทำให้เกิดการกระทำขึ้น (To create actions) เป็นการติดต่อสื่อสารแบบออกคำสั่งหรือตามคำชักชวนโฆษณา อาจเป็นการติดต่อโดยใช้ภาษาเขียน ภาษาพูด หรือภาษาท่าทางก็ได้

สรุปได้ว่า การสื่อสารมีจุดมุ่งหมายที่จะทำการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน ไม่ว่าการสื่อสารจะอยู่ในระดับใด การรับรู้ทั้ง ๒ ฝ่ายจะต้องมีความเข้าใจตรงกันถึงจุดมุ่งหมายของ

^{๖๙} ศุภรัตน์ จิตกุลเจริญ, **ทฤษฎีการสื่อสาร**, หน้า ๑๓ - ๑๔.

^{๗๐} จินตนา บุญบงการ, การติดต่อในธุรกิจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๘, อ้างใน มณฑล ใบบัว, **หลักและทฤษฎีการสื่อสาร**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓.

การสื่อสาร จำแนกได้ ๔ ประเภท คือ เพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อสอนหรือให้การศึกษา เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง และเพื่อเสนอหรือชักจูงใจ

๒.๒.๔ แบบจำลองการสื่อสาร

การสร้างแบบจำลองการสื่อสาร (Model of Communication) ถือเป็นวิธีการที่นักวิชาการที่ศึกษาด้านการสื่อสารได้พยายามกำหนดรายละเอียดและจำกัดขอบเขตการวิเคราะห์ที่เกี่ยวกับองค์ประกอบการสื่อสารของมนุษย์ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและง่ายต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อน^{๗๑} ได้มีนักวิชาการหลายท่านทั้งที่เป็นนักนิเทศศาสตร์และมีใช้นักนิเทศศาสตร์ได้พยายามเสนอแบบจำลองกระบวนการสื่อสารของมนุษย์ไว้มากมาย ในที่นี้ขอนำเสนอแบบจำลองเพียง ๓ แบบ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๔.๑ แบบการสื่อสารของอริสโตเติล (Aristotle)

อริสโตเติล เป็นนักวิทยาศาสตร์ชาวกรีก ที่มีชื่อเสียงและมีผลงานมากมายได้เขียนหนังสือวาทศาสตร์ (Rhetoric) ในปี ๓๓๐ ก่อนคริสตกาลและได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายว่าเป็นทฤษฎีขั้นพื้นฐานของการสื่อสารด้วยการพูดและได้ให้ความหมายของวาทศิลป์ว่า “เป็นการค้นหาวิธีการโน้มน้าวใจที่มีอยู่ทุกรูปแบบ” การพูดโน้มน้าวใจ เช่น การพูดในสภา การพูดในศาลและการพูดในที่ชุมชน เป็นต้น ซึ่งผู้พูดต้องมีความสามารถในการพูดที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๓ ส่วน ซึ่งจะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ คือ ผู้พูด (Speaker) คำพูด (Speech) และผู้ฟัง (Listener)^{๗๒} อริสโตเติลมีความเห็นเกี่ยวกับการสื่อสารว่า เป็นกิจกรรมเชิงวัจนะ ซึ่งผู้ส่งสารพยายามที่จะโน้มน้าวใจผู้ฟัง หรือผู้ชม ด้วยการใช้ภาษาที่สละสลวย สร้างข้อโต้แย้งขึ้นมาเพื่อโต้ตอบให้บังเกิดผลเป็นความเชื่อถือในตัวผู้พูด เมื่อพิจารณาความของอริสโตเติลเกี่ยวกับการสื่อสารแล้ว จะได้ภาพโมเดลการสื่อสารของเขาเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว (Oneway communication)^{๗๓}

อริสโตเติลอธิบายว่า การพูดจาจะมีประสิทธิภาพเพียงใดขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะของผู้พูดว่ามีความรู้ ความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ผู้พูดต้องเข้าใจธรรมชาติผู้ฟังว่ามีพื้นฐานอารมณ์ ความเชื่อ ทศนคติอย่างไร และเมื่อผู้พูดเข้าใจผู้ฟังแล้วจะสามารถสร้างสารที่ไม่ขัดแย้งกับผู้ฟัง ส่วนคำพูดที่เป็นเนื้อหาสาระ การเรียบเรียง ตลอดจนวิธีการพูดก็มีผลต่อการชักจูงใจด้วย และผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจะเป็นผู้ที่ถูกชักจูง แต่การจะเชื่อคำพูดของผู้พูดหรือไม่ขึ้นอยู่กับ

^{๗๑} กิตติมา สุรสนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : จามจุรีโปรดักส์, ๒๕๕๗), หน้า ๖๕.

^{๗๒} สหไทย ไชยพันธุ์, *แนวคิดการพูดสื่อสารในสังคม*, [ออนไลน์] วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ แหล่งที่มา : <http://journal.pnu.ac.th/ojs/index.php/pnujr/article/view/157/132> [๑๘ ม.ค. ๒๕๕๙]

^{๗๓} ผ่องพรรณ ลวนานนท์, *การสื่อสารในงานสารนิเทศ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

อารมณ์ ความเชื่อ ทักษะของผู้ฟัง ทั้งนี้แบบจำลองของอริสโตเติลถือเป็นแบบจำลองคลาสสิก (Classical model) ที่เป็นพื้นฐานการสื่อสารของมนุษย์^{๗๔} การพูดจะประสบผลสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อ องค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบมีคุณลักษณะที่เอื้ออำนวยให้การพูดประสบความสำเร็จ กล่าวคือ ผู้พูดจะต้องเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะที่ (Good Personalities) หรือในภาษาลาตินเรียกว่า Ethos ส่วนคำพูดจะต้องมีเหตุผลน่าเชื่อถือ (Logic) หรือในภาษาลาตินเรียกว่า Logos และสำหรับผู้ฟังนั้น จะคล้อยตามคำพูดหรือปฏิบัติตามคำพูดมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับอารมณ์ความรู้สึก (Emotion of Feeling) ของผู้ฟังที่ถูกรบกวนจากคำพูดของผู้พูดหรือในภาษาลาตินเรียกว่า Pathos

ภาพที่ ๑ องค์ประกอบของการสื่อสารด้วยการพูดของอริสโตเติล^{๗๕}

จากภาพสามารถอธิบายได้ด้วยตัวอย่างของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งของผู้สมัคร ซึ่งพบว่าปัจจัยที่ผู้สมัครจะชนะการเลือกตั้งหรือได้รับความนิยมมากน้อยแค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ นับตั้งแต่บุคลิกลักษณะของผู้สมัครในช่วงการพูดหาเสียง อาทิ รูปร่างหน้าตา ลักษณะท่าทางและกิริยาอาการต่างๆ ความมีไหวพริบและสติปัญญา ความเชื่อมั่นในตนเองและความคล่องแคล่วในการพูด การพูดที่เข้าใจง่ายและน่าสนใจ ตลอดจนการนำเสนอเนื้อหาด้วยเหตุผลซึ่งเหตุผลและความน่าเชื่อถือของคำพูดอาจมาจากการอ้างอิงเอกสารหรือพยานบุคคล ฯลฯ ก็ได้ ทั้งนี้ ความชื่นชมในตัวผู้พูดและการเชื่อคำพูดของผู้พูด จนทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกอยากร่วมมือกับผู้พูด จนทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกอยากร่วมมือกับผู้พูดมากน้อยเพียงใด จะขึ้นอยู่กับความสามารถและความสำเร็จของผู้พูดในการเร้าอารมณ์ความรู้สึกของผู้ฟัง^{๗๖}

แนวความคิดของอริสโตเติลได้รับการพัฒนามาโดยตลอด และปรมาจารย์ด้านการสื่อสารต่างเห็นพ้องกันว่า ความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารขึ้นอยู่กับปัจจัยหลัก ๒ ประการ คือ ความสามารถหรือความชำนาญมากเพียงพอ (competence of expertness) และความซื่อสัตย์สุจริต (trustworthiness) อย่างไรก็ตาม ความน่าเชื่อถือนี้ มิได้มีลักษณะเป็นเอกเทศเหมือนปัจจัยประการอื่นๆ เช่น เพศ อายุ หากเป็นสิ่งที่ผู้รับสารมองเห็น รับรู้และเชื่อ กล่าวคือ ความสามารถหรือชำนาญมากเพียงพอของผู้ส่งสารนั้นมักเกี่ยวข้องกับลักษณะงานเฉพาะเจาะจงที่เขาเกี่ยวข้องอยู่

^{๗๔} ขนิษฐา จิตชินะกุล, หลักการสื่อสาร, หน้า ๔๒.

^{๗๕} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๖๖.

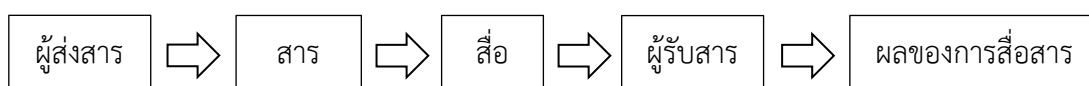
^{๗๖} อ้างแล้ว.

หรืออาจกล่าวได้ว่าความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารจะแตกต่างกันไปตามหัวเรื่อง (topics) ของสิ่งที่นำเสนอ (สาร) ส่วนความซื่อสัตย์สุจริตเป็นลักษณะที่สามารถรับรู้ได้โดยทั่วไป^{๗๗}

๒.๒.๔.๒ แบบจำลองการสื่อสารของลาสเวลล์ (Laswell)

ฮาร์โรลด์ ดี ลาสเวลล์ (Harold D. Lasswell) ศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์ ได้เสนอแบบจำลองการสื่อสารขึ้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘ ลาสเวลล์สนใจเรื่องการใช้สื่อเพื่อการโฆษณาชวนเชื่อ (Propaganda) ซึ่งเป็นการมองการสื่อสารในเชิงพฤติกรรม (The Behavioral School of Thought)^{๗๘} ได้เสนอวิธีการวิเคราะห์กระบวนการการสื่อสาร โดยการตอบคำถามต่อไปนี้ “ใคร (Who) พูดอะไร (Says What) ผ่านสื่อใด (In Which Channel) กับใคร (To Whom) เกิดผลอย่างไร? (With What Effect?)” ดังนั้น องค์ประกอบของกระบวนการการสื่อสารจึงประกอบด้วย ผู้ส่งสาร (ใคร) สาร (พูดอะไร) สื่อ (ผ่านสื่อใด) ผู้รับสาร (กับใคร) และผลของการสื่อสาร (เกิดผลอย่างไร) ซึ่งเขียนเป็นแบบจำลองได้ดังนี้

ภาพที่ ๒ แบบจำลองการสื่อสารของลาสเวลล์^{๗๙}

ทั้งนี้เนื่องมาจากลาสเวลล์เห็นว่า การศึกษากระบวนการการสื่อสารโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific study) มักจะเน้นที่การตอบคำถามดังกล่าวคำถามใดคำถามหนึ่ง เช่น ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับตัวผู้ส่งสาร (communicator) ก็จะศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่เป็นแรงบันดาลใจ และกำหนดพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร การศึกษาหรือการวิจัยในลักษณะนี้เรียกว่า การวิเคราะห์ผู้ส่งสาร ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของสารก็มุ่งที่จะทำการวิเคราะห์สาร ผู้ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับสื่อต่างๆ ก็ทำการวิเคราะห์สื่อ ผู้ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับบุคคลที่รับสารจากสื่อก็จะทำการวิเคราะห์ผู้รับสาร และผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของการสื่อสารที่มีต่อผู้รับสาร ก็จะทำการวิเคราะห์อิทธิพลของการสื่อสาร^{๘๐}

^{๗๗} ปาจารย์ อ่อนสอาด, “การวิเคราะห์องค์ประกอบการสื่อสารที่สร้างความสำเร็จต่อ “วิถีการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง” กรณีศึกษา ศูนย์การเรียนรู้วิถีชีวิตภูมิปัญญาชาวบ้านเอื้อง ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี, รายงานผลการวิจัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, ๒๕๕๒, หน้า ๑๗.

^{๗๘} Lasswell, H. D., The Structure and Function of Communication in Society, In Bryson (ed) **The communication of Ideas**, (New York : Harper and Brothers), 1984, p.62, อ้างใน กิตติมา สุรสนธิ, **ความรู้ทางการสื่อสาร**, หน้า ๗๒.

^{๗๙} แม้นมาส ขวลิต, กริช สืบสนธิ์ และสมพิศ คูศรีพิทักษ์, “การสื่อสารกับงานสารนิเทศ”, ใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. สาขาวิชาศิลปศาสตร์, **เอกสารการสอนชุดวิชา การสื่อสาร เล่มที่ ๑ : หน่วยที่ ๑-๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๘.

^{๘๐} อ้างแล้ว.

สำหรับลาสเวลล์แล้ว รูปแบบของการสื่อสารไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นแบบ “สองทาง” เสมอไป (กล่าวคือทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารมีการแลกเปลี่ยนสารและปฏิกิริยาสะท้อนกลับ) ในสังคมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นทุกวันนี้ ข่าวสารส่วนใหญ่มักจะผ่านการกลั่นกรองจากบุคคลกลุ่มหนึ่ง อาทิเช่น บรรณาธิการ เจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจตรวจตรา หรือนักโฆษณาชวนเชื่อ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้มีหน้าที่กลั่นกรอง ดัดแปลง หรือแม้กระทั่งบิดเบือนข่าวสารต่างๆ ที่เขาได้รับมาก่อนที่จะถ่ายทอดสู่ประชาชนอีกทีหนึ่ง ลาสเวลล์มีความเห็นว่าหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของการสื่อสารคือการเสนอข่าวเกี่ยวกับประเพณีมหาอำนาจ ทั้งนี้เพราะเราในฐานะที่เป็นประเทศหนึ่งนั้น จำเป็นต้องอาศัยการสื่อสาร เพื่อเป็นเครื่องมือในการรักษาอำนาจของเราเอง ดังนั้น ลาสเวลล์จึงสรุปว่า เป็นการจำเป็นที่จะต้องค้นหาและควบคุมปัจจัยที่จะทำให้การสื่อสารขาดประสิทธิภาพ^{๔๑} อย่างไรก็ตาม วิธีการทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับองค์ประกอบการสื่อสารแต่ละตัว โดยแบ่งการศึกษาวิจัยออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑) การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับผู้ส่งสาร ได้แก่ การศึกษาวัตถุประสงค์ เจตนาารมณ์ ความต้องการการส่งสารของผู้ส่งสาร และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการส่งข่าวสารของบุคคล โดยเรียกการวิเคราะห์วิจัยด้านนี้ว่า การวิเคราะห์ในส่วนของการควบคุม (Control Analysis) กระบวนการสื่อสารซึ่งก็คือ ผู้ส่งสารนั่นเอง

๒) การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับสาร เป็นการศึกษาชนิดหรือประเภทของเนื้อหา รูปแบบหรือลักษณะข่าวสารที่ผู้ส่งสารส่งออกไป ประเภทของข่าวสารจะส่งผลกระทบต่อสื่อสารในด้าน การให้ข้อมูลข่าวสาร ด้านการให้ความรู้ ด้านการชักจูงโน้มน้าวใจหรือด้านความบันเทิง เป็นต้น โดยเรียกการศึกษาในส่วนนี้ว่า การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

๓) การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับช่องทางการสื่อสารหรือสื่อที่ใช้ในการสื่อสาร โดยพิจารณาความสามารถหรือประสิทธิภาพของสื่อแต่ละประเภท และอิทธิพลของสื่อแต่ละประเภท ที่มีต่อผู้รับสาร เช่น การศึกษาสื่อภาพยนตร์ที่มีต่อการสร้างความรู้สึกรักชาติ หรือศึกษาอิทธิพลของสื่อบุคคลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรรมการดื่มสุรา เป็นต้น รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าความเหมาะสมในการเลือกใช้สื่อแต่ละประเภท ซึ่งการศึกษาในเรื่องดังกล่าวเรียกว่า วิเคราะห์สื่อ (Media Analysis)

๔) การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับผู้รับสาร ได้แก่ การวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ การตีความ และการเข้าใจสารของผู้รับสาร อาทิ ปัจจัยด้านคุณลักษณะทางประชากรอันได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ รายได้ที่มีต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาทางเทคโนโลยี เป็นต้น รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าความสนใจในการเปิดรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่างๆ ของผู้รับสาร

^{๔๑} รจิตลักษณ์ แสงอุไร, นิเทศศาสตร์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑.

เช่นการศึกษาความสนใจในการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตของวัยรุ่นไทย เป็นต้น โดยเรียกการศึกษาในส่วนนี้ว่า การวิเคราะห์ผู้รับสารหรือผู้ฟัง (Audience Analysis)

๕) การศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับผลของการสื่อสาร ได้แก่ การพิจารณาผลของการสื่อสารที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งแต่ละช่วงว่า การสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินไปนั้นก่อให้เกิดผลอย่างไรบ้าง มากน้อยเพียงใด เช่น การศึกษาความสำเร็จของโครงการรณรงค์ ลด ละ เลิก ยาเสพติดของ สสส. เป็นต้น โดยเรียกการศึกษาในส่วนนี้ว่า การวิเคราะห์ผลการสื่อสาร (Effect Analysis)^{๘๒}

๒.๒.๔.๓ แบบจำลองการสื่อสารของเบอร์โล (Berlo)

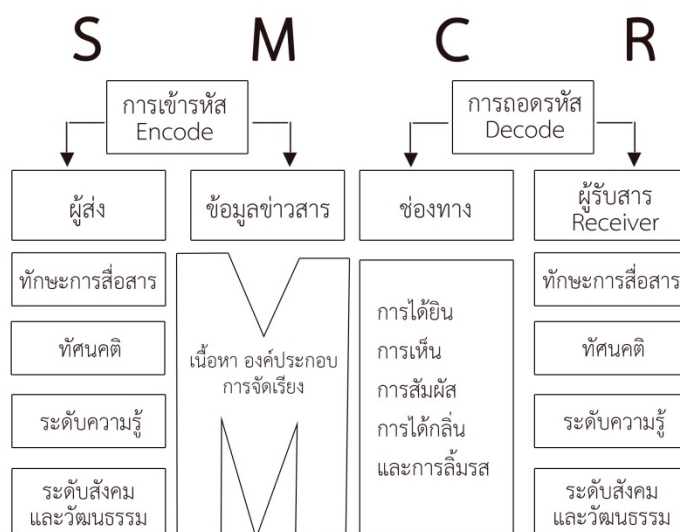
ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐ เดวิด เค เบอร์โล (David K. Berlo) พิมพ์เผยแพร่หนังสือชื่อ “The Process of Communication) เพื่ออธิบายถึงทฤษฎีว่าด้วยกระบวนการสื่อสารของมนุษย์^{๘๓} เดวิด เค เบอร์โล (David K. Berlo) ได้พัฒนาแบบจำลองตามแนวคิดเชิงกระบวนการ (Process model) โดยองค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ แหล่งสาร (Source) สาร (Message) ช่องทางการสื่อสาร (Channel) และผู้รับสาร (Receiver) องค์ประกอบทั้งสี่มีปฏิสัมพันธ์กันในกระบวนการสื่อสาร ยกตัวอย่างเช่น ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารมีทักษะทางการสื่อสาร ทักษะการรับรู้ และได้รับอิทธิพลจากระบบสังคมและวัฒนธรรม สารที่ถูกถ่ายทอดประกอบด้วย เนื้อหาสาร องค์ประกอบสาร จัดเรียงสาร โครงสร้างและรหัส ส่วนช่องทางในการสื่อสารประกอบด้วย ประสามสัมผัสทั้งห้า อันได้แก่ การได้ยิน การเห็น การสัมผัส การได้กลิ่น การลิ้มรส^{๘๔}

^{๘๒} กิติมา สุรสุนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, หน้า ๗๒ – ๗๓.

^{๘๓} David K. Berlo, *The process of communication*, (New York : Holt, Rinehart and Winston, inc), 1960, อ้างใน สุรัตน์ ตรีสกุล, *หลักนิเทศศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๗), หน้า ๗๓.

^{๘๔} ณัฏฐ์ชุตา วิจิตรจามรี, *การสื่อสารในองค์กร*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙ – ๒๐.

ภาพที่ ๓ แบบจำลองการสื่อสาร S-M-C-R ของเบอร์โล^{๘๕}

เบอร์โลอธิบายถึงส่วนประกอบพื้นฐานที่สำคัญของการสื่อสาร ๖ ประการ คือ ผู้ส่งสาร ผู้เข้ารหัสสาร สาร สื่อ ผู้ถอดรหัสสาร ผู้รับสาร เบอร์โลเสนอแนวคิดว่าการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้ที่ทำหน้าที่ส่งสารและผู้เข้ารหัสอาจจะเป็นคนเดียวกันได้ และผู้ที่ทำหน้าที่รับสารและผู้ถอดรหัสก็อาจจะเป็นคนเดียวกันได้เช่นกัน ดังนั้นองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการสื่อสารตามแนวคิดของเบอร์โลจึงประกอบด้วยผู้ส่งสาร สาร สื่อ และผู้รับสาร^{๘๖}

จากกรอบแนวคิดการสื่อสารของเบอร์โลนั้น จะเห็นว่าปัจจัยร่วมระหว่างผู้รับสารกับผู้ส่งสารคือ ทักษะ ทัศนคติ ความรู้ ระบบสังคมและวัฒนธรรม นั่นหมายความว่า การสื่อสารจะบรรลุวัตถุประสงค์ ผู้ส่งสารจะต้องเข้าใจทัศนคติ ระบบสังคมวัฒนธรรมของผู้รับสาร เพื่อปรับทักษะทางการสื่อสารให้สอดคล้องต้องกัน^{๘๗} การสื่อสารจะประสบความสำเร็จได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของการสื่อสาร หากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการสื่อสารด้อยประสิทธิภาพ ย่อมส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพของการสื่อสาร^{๘๘}

สรุปได้ว่า แบบจำลองการสื่อสารเป็นสร้างรูปแบบของกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ระหว่างบุคคลต่อบุคคลหรือบุคคลต่อกลุ่ม สร้างวิธีการเพื่อจำกัดขอบเขตในการวิเคราะห์โครงสร้างการสื่อสารของมนุษย์ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและง่ายต่อการทำความเข้าใจ และมองเห็นภาพรวมของการสื่อสาร

^{๘๕} ณัฐชуда วิจิตรจามรี, การสื่อสารในองค์กร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๐.

^{๘๖} ขนิษฐา จิตชินะกุล, หลักการสื่อสาร, หน้า ๔๗.

^{๘๗} นันทนา นันทวโรภาส, สื่อสารการเมือง : ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แมสมีเดีย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๘๘} ขนิษฐา จิตชินะกุล, หลักการสื่อสาร, หน้า ๒๑.

๒.๒.๕ องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร

การสื่อสารของมนุษย์ ไม่ว่าจะโดยวิธีใดก็ตาม มีองค์ประกอบพื้นฐานอย่างน้อย ๔ ประการ คือผู้สื่อสาร สาร สื่อหรือช่องทาง และผู้รับสาร การศึกษากระบวนการสื่อสารจากแบบจำลองต่างๆ นั้นจะเห็นได้ว่า แบบจำลองแต่ละแบบ มีพื้นฐานไม่แตกต่างกันนัก แต่เน้นประเด็นสำคัญต่างกัน^{๘๙}

การสื่อสารจะเกิดขึ้นตามลำพังไม่ได้ การสื่อสารจะต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการในกระบวนการการสื่อสาร ซึ่งได้แก่

- ผู้ส่งสาร (Sender) หรือแหล่งกำเนิด (Source, Originator) หรือผู้พูด (Speaker)
- สาร (Message) หรือข้อมูล (Data) หรือข้อมูลข่าวสาร (Information)
- สื่อ (media) หรือช่องนำสาร (Channel)
- ผู้รับสาร (Receiver) หรือผู้ตีความ (Interpreter) หรือจุดหมายปลายทาง (Destination)

ในขณะที่การสื่อสารเกิดขึ้นนั้น ในบางครั้งก็มิใช่ว่าจะราบรื่นเสมอไป อาจจะมีสิ่งรบกวนหรืออุปสรรค ซึ่งอาจจะเป็นเสียงดังรบกวนของคนคุยกัน เสียงยานพาหนะบนท้องถนน เสียงการก่อสร้างอาคาร อุปสรรคอาจจะเป็นกระแสไฟฟ้าลัดวงจรในขณะที่ใช้เครื่องเสียง เสียงสอดแทรกทางสายโทรศัพท์ เป็นต้น ดังนั้นองค์ประกอบของการสื่อสารอีกประการหนึ่งที่เราไม่ควรมองข้ามไปก็คือสิ่งรบกวน (Noise) หรืออุปสรรค (Obstacle)^{๙๐}

องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร คือผู้ส่งสาร, สาร, สื่อและผู้รับสาร ในองค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบนี้มีปัจจัยต่างๆ ที่จะส่งเสริมหรือลดประสิทธิภาพขององค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบ ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มหรือลดประสิทธิภาพของการสื่อสาร^{๙๑}

๒.๒.๕.๑ ปัจจัยของผู้ส่งสาร มีปัจจัยอยู่ ๔ ประการ ในส่วนของผู้ส่งสารที่จะมีผลต่อการเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสาร ปัจจัยดังกล่าวได้แก่ (ก) ทักษะในการสื่อสาร (communication skills) (ข) ทักษะคติ (attitude) (ค) ความรู้ (knowledge) และ (ง) สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม (position within a social – cultural system)

ก) ทักษะในการสื่อสาร ทักษะในการสื่อสารหมายถึงความสามารถ ความชำนาญในการสื่อสาร ทักษะในการสื่อสารเชิงวจนะ (verbal communication skills) แบ่งออกได้เป็น ๕ ประการ คือ ทักษะในการเขียนและพูด (writing and speaking skills) ซึ่งเป็นทักษะในการเข้ารหัส (encoding skills) ทักษะอีก ๒ ชนิด คือ การอ่านและการฟัง (reading and

^{๘๙} วาสนา จันทรสว่าง และ ทศนีย์ อินทรสุขศรี, การสื่อสารเพื่อชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : เจ้าพระยาการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๙.

^{๙๐} ผ่องพรรณ ลวนานนท์, การสื่อสารในงานสารนิเทศ, หน้า ๓.

^{๙๑} ประมว สตะเวทิน, หลักนิเทศศาสตร์, หน้า ๕๑ – ๖๔.

listening) ซึ่งเป็นทักษะในการถอดรหัส (decoding skills) ทักษะชนิดที่ ๕ คือ ความคิดหรือการใช้เหตุผล (thought or reasoning) ส่วนทักษะในการสื่อสารเชิงอวัจนะ (nonverbal communication skills) ได้แก่ อากัปกริยา (gesturing) การเขียนภาพ (drawing) การวาดภาพ (painting) ซึ่งเป็นทักษะในการเข้ารหัส (encoding skills) การดู (seeing) ซึ่งเป็นทักษะในการถอดรหัส (decoding skills) เป็นต้น

ในฐานะของผู้ส่งสารทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อผู้ส่งสาร ๒ ประการ คือ

๑) ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความสามารถของผู้ส่งสารในการวิเคราะห์วัตถุประสงค์ (purposes) และเจตนา (intentions) ของตน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความคิด (thought) ของผู้ส่งสาร

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้ส่งสารก็คือภาษา ทักษะในการเขียน, ทักษะในการพูด, ทักษะในการอ่าน และทักษะในการฟัง ก็คือทักษะด้านภาษานั้นเอง ภาษามีอิทธิพลต่อผู้ส่งสาร ๓ ประการ คือ ๑. คิดเรื่อง (what he thinks about) ๒. คิดอย่างไร (how he thinks) และ ๓. คิดหรือไม่ (whether he is thinking at all) สะเพียร์และวอร์ฟ (Sapir and Whorf) ได้เสนอสมมติฐานเกี่ยวกับอิทธิพลของภาษาต่อการรับรู้ (perception) และการคิด (thinking) ของสมมติฐานนี้เรียกกันโดยทั่วไปว่า Sapir-Whorf Hypothesis ซึ่งกล่าวว่าภาษามีส่วนกำหนดการเห็นของคนว่าเขาจะเห็นอะไร (what he sees) เขาคิดเรื่องอะไร (what he thinks about) ตลอดจนกำหนดวิธีการคิดและวิธีการตัดสินใจของคน

๒) ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อความสามารถในการเข้ารหัสสารซึ่งแสดงเจตนาหรือความคิดของผู้ส่งสาร ในการเข้ารหัสสารซึ่งแสดงเจตนาของตนนั้น ผู้ส่งสารจำเป็นต้องมีทักษะที่จำเป็นในการเข้ารหัส (necessary encoding skills) เช่นในการเขียน ผู้ส่งสารที่มีทักษะในการเข้ารหัสที่ดี จะมีศัพท์เพียงพอที่จะแสดงความคิดของตนได้ ในการใช้คำแทนที่จะใช้คำยากๆ ก็จะเลือกใช้คำที่ง่าย ๆ สามารถแสดงความหมายได้อย่างชัดเจนที่สุด นอกจากนั้นก็ยังใช้การสะกดการันต์ได้ถูกต้อง เขียนถูกหลักไวยากรณ์ เรียบเรียงเนื้อถ้อยกระพริบความเพื่อให้ข้อเขียนมีความหมายชัดเจน ทำให้ผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ง่ายและเข้าใจได้ถูกต้อง เรามักจะพบเสมอว่าคนบางคนมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูงแต่ไม่ประสบความสำเร็จในการสื่อสารเท่าที่ควร เพราะขาดทักษะในการสื่อสาร ขาดทักษะในการเข้ารหัสสาร เช่นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ดูออกอากาศทางโทรทัศน์ในวาระครบรอบปีของหน่วยงาน นอกจากนั้นคนบางคนก็มีทักษะสูงในด้านหนึ่งแต่ด้อยทักษะในอีกด้านหนึ่ง เช่นคนที่เขียนเก่ง แต่เวลาพูด พูดไม่เก่ง เน่าเปื้อนหยาบ ไม่ประทับใจ เป็นต้น

ข) ทักษะ ทักษะคือความมีใจโน้มเอียงที่จะมีปฏิกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทักษะก็คือท่าทีหรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในการสื่อสารของมนุษย์นั้น ทักษะของผู้ส่งสารเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสาร ทักษะของผู้ส่งสารแบ่งออกได้เป็น ๓ ประการคือ

๑) ทักษะต่อตนเอง (Attitude toward self) ผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารมากน้อยเพียงใดนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับทัศนคติที่ผู้ส่งสารมีต่อตนเอง เป็นการประเมินตนเอง (self-evaluation) ก่อนทำการสื่อสาร หากผู้ส่งสารมีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง มีความมั่นใจในตัวเอง (self-confidence) เชื่อมั่นว่าตนเองมีความสามารถ โอกาสที่ผู้ส่งสารจะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อตนเอง ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่คิดว่าตนเองจะมีความสามารถ โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีน้อย

๒) ทักษะต่อเรื่องที่จะสื่อสาร (Attitude toward subject matter) นอกจากทัศนคติต่อตนเองแล้ว ทัศนคติที่ผู้ส่งสารมีต่อเรื่องที่จะทำการสื่อสารก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่มีผลต่อประสิทธิผลของการสื่อสาร ในการสื่อสารนั้นหากผู้ส่งสารไม่มีความเชื่อ, ไม่เลื่อมใส, ไม่พอใจ หรือไม่มีทัศนคติที่ดีต่อเรื่องที่จะทำการสื่อสารแล้ว ผู้ส่งสารก็จะขาดความมั่นใจ, ไม่อยากที่จะทำการสื่อสารและทำการสื่อสารไม่ได้ดี

๓) ทักษะต่อผู้รับสาร (Attitude toward receiver) ทักษะประการที่สามของผู้ส่งสารที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของผู้ส่งสารและประสิทธิผลของการสื่อสาร ก็คือทัศนคติของผู้ส่งสารต่อผู้รับสาร ทักษะต่อผู้รับสารจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร, ต่อสารของผู้ส่งสารและต่อปฏิกิริยาของผู้รับสาร เช่น ผู้ส่งสารมีความรู้สึกที่ดี มีความพอใจในตัวผู้รับสาร ก็อยากจะทำกรสื่อสารด้วย และหาคำพูดที่เหมาะสม เป็นที่น่าพอใจของผู้รับสาร โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารไม่ชอบผู้รับสาร ก็ไม่อยากจะทำการสื่อสารด้วย เป็นการพูดแบบขอไปทีโดยไม่คำนึงว่าผู้รับสารจะรู้สึกอย่างไร โอกาสที่จะประสบผลสำเร็จในการสื่อสารก็มีน้อย

ค) ความรู้ ปัจจัยประการที่สามที่มีต่อประสิทธิภาพในการสื่อสารของผู้ส่งสารก็คือความรู้ คนที่ไม่มีความรู้ย่อมไม่สามารถที่จะพูดหรือเขียนได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามในการสื่อสารนั้น ความถูกต้องและประสิทธิผลของการสื่อสารขึ้นอยู่กับความรู้ ๒ ประเภท คือ

๑) ความรู้เรื่องที่จะสื่อสาร (knowledge of the subject matter) หมายถึงความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเนื้อหาสาระของเรื่องที่จะทำการสื่อสาร เช่น จะพูดเรื่องประชาธิปไตย ผู้พูดก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องประชาธิปไตยดีพอจึงจะสามารถพูดให้คนอื่นรู้

และเข้าใจได้ จะขายสินค้าก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณภาพ ประโยชน์และกลไกการทำงานของสินค้านั้นเป็นต้น หากผู้ส่งสารมีความรู้เรื่องที่จะสื่อสารดี โอกาสที่การสื่อสารจะประสบผลสำเร็จก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ดีพอประสิทธิผลของการสื่อสารก็จะด้อยลงไป

๒) ความรู้เรื่องกระบวนการการสื่อสาร (knowledge of the communication process) นอกจากมีความรู้เรื่องที่จะทำการสื่อสารแล้ว ผู้ส่งสารยังจะต้องมีความรู้เรื่องกระบวนการการสื่อสารด้วย ทั้งนี้เพราะในกระบวนการการสื่อสารนั้นมีองค์ประกอบหลายองค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่ละองค์ประกอบล้วนแล้วแต่มีความสำคัญต่อผลของการสื่อสารทั้งสิ้น เรามักจะมีประสบการณ์อยู่เสมอว่าคนบางคนมีความรู้ดีแต่ทำการสื่อสารไม่ได้ดี ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะบุคคลผู้นั้นมีแต่ความรู้ในสิ่งที่ตนจะพูด แต่ไม่มีความรู้ในกระบวนการการสื่อสาร ไม่รู้ว่าตัวเองถนัดพูดหรือถนัดเขียน ไม่รู้ว่าจะพูดกับคนประเภทหนึ่งอย่างไร จะพูดกับคนอีกประเภทหนึ่งอย่างไร ไม่รู้ว่าควรจะทำ การสื่อสารด้วยการพูดหรือการเขียนกับคนบางประเภท ไม่รู้ว่าควรจะใช้สื่อชนิดใดในการสื่อสาร

ดังนั้นผู้ส่งสารที่มีประสิทธิภาพจึงต้องมีทั้งความรู้ความเข้าใจเรื่องที่จะพูด เป็นอย่างดี และมีความรู้ความสามารถในการที่จะวิเคราะห์ตัวเอง, สาร, สื่อและผู้รับสารเป็นอย่างดีด้วย

ง) สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม คนเป็นสมาชิกของสังคมของสังคม และมีสถานภาพของตนในสังคม และวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเป็นสมาชิก สถานภาพต่างๆ ของผู้ส่งสารจึงมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อพฤติกรรมการสื่อสารของผู้ส่งสาร ตำแหน่ง, บทบาท, หน้าที่, ศักดิ์ศรี, ความเชื่อ และค่านิยมทางวัฒนธรรม, พฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับในสังคม, พฤติกรรมที่ต้องกระทำตามวัฒนธรรม ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อความคิด และพฤติกรรมในการสื่อสารของผู้ส่งสาร และเป็นสิ่งที่คนอื่นในสังคมคาดหวังว่า ผู้ส่งสารควรจะทำปฏิกิริยาอย่างไรในการสื่อสาร

คนที่อยู่ในสังคมเดียวกันแต่มีสถานภาพในสังคมต่างกันย่อมทำการสื่อสารต่างกัน คนที่มีวัฒนธรรมต่างกันก็ทำการสื่อสารต่างกันด้วย ปัญหาที่สำคัญของการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม (Intercultural or Cross-cultural communication) ก็คือความแตกต่างด้านวัฒนธรรมระหว่างผู้ทำการสื่อสาร ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อความคิดและพฤติกรรมในการสื่อสารของคน

๒.๒.๕.๒ ปัจจัยของสาร ปัจจัยที่มีส่วนกำหนดประสิทธิภาพของสาร ซึ่งส่งผลต่อประสิทธิผลของการสื่อสารมีอยู่ ๓ ประการคือ (ก) รหัสสาร (message code) (ข) เนื้อหาสาร (message content) และ (ค) การจัดสาร (message treatment)

ทั้งในรหัสสาร, เนื้อหาสาร และการจัดสาร มีสิ่งที่ประกอบเป็นรหัสสาร, เนื้อหาสาร และการจัดสารอยู่ ๒ ประการ คือ ส่วนประกอบ (elements) และโครงสร้าง (structure) ส่วนประกอบและโครงสร้างเป็นของสองสิ่งที่เกี่ยวข้องกัน มีสิ่งหนึ่งก็ต้องมีอีกสิ่งหนึ่งสิ่งใด ๆ ก็ตามย่อมประกอบไปด้วยส่วนประกอบต่างๆ (elements) และส่วนประกอบต่างๆ เหล่านี้ถูกรวมกันเข้าเป็นโครงสร้างใดโครงสร้างหนึ่ง (structure) สิ่งนั้นจึงจะเกิดขึ้นได้

ก) รหัสสาร สารที่ผู้ส่งสารส่งออกไปเพื่อถ่ายทอดความคิด, ความรู้สึก, ความต้องการ, ข่าวสารและวัตถุประสงค์ของตนนั้นจะต้องอาศัยรหัส (code) เป็นเครื่องมือถ่ายทอดให้ปรากฏ รหัส คือกลุ่มของสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่มีความหมายต่อคน สิ่งที่จะเป็นรหัสได้จะต้องมีส่วนประกอบ (group of elements) ทำหน้าที่เป็นคำศัพท์ (vocabularies) และมีกระบวนการ (set of procedures) หรือโครงสร้าง (structures) ที่รวมส่วนประกอบเข้าด้วยกันอย่างได้ความหมาย เป็นการสร้างความสัมพันธ์ (syntax) โครงสร้างที่ทำให้ส่วนประกอบต่างๆ รวมกันอย่างมีความหมาย หรือการสร้างความสัมพันธ์ (syntax) นี้ ทำให้เราสามารถเห็นความแตกต่างระหว่างผู้ส่งสารแต่ละคนได้ กล่าวคือ ผู้ส่งสารคนหนึ่งก็มีวิธีในการสร้างความสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่างๆ ในลักษณะหนึ่ง ในขณะที่ผู้ส่งสารอีกคนหนึ่งก็มีวิธีการในการสร้างความสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่างๆ ในอีกลักษณะหนึ่ง

ข) เนื้อหาสาร เนื้อหาสารหมายถึงสิ่งที่เป็สาระเรื่องราวของสารซึ่งถ่ายทอดความคิด, เจตนารมณ์ และวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร ส่วนประกอบของเนื้อหาสารก็คือสาระ หรือประเด็นต่างๆ เมื่อนำเอาสาระหรือประเด็นต่างๆ เหล่านี้มารวมกันเป็นโครงสร้าง ก็จะได้เนื้อหาสารทั้งหมด

ค) การจัดสาร การจัดสารคือการตัดสินใจของผู้ส่งสารในการเลือกและเรียบเรียงรหัสและเนื้อหาสาร ส่วนประกอบของการจัดสารก็คือ รหัสและเนื้อหาสาร โครงสร้างของการจัดสารก็คือการเรียบเรียงรหัสและเนื้อหาสารเป็นรูปแบบที่เรากำหนดเพื่อส่งออกไปยังผู้รับสาร

ผู้ส่งสารแต่ละคนย่อมมีวิธีการในการจัดสารไม่เหมือนกัน อาจกล่าวได้ว่าวิธีการในการจัดสารก็คือ สไตล์ (style) ของคนแต่ละคน มีลักษณะเป็นของตนเองซึ่งไม่เหมือนกับคนอื่น สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการจัดสารของผู้ส่งสารคือ

๑. บุคลิกส่วนตัวของผู้ส่งสาร (Personality and Characteristics of the Source) บุคลิกลักษณะของบุคคลแต่ละคนนั้นได้รับอิทธิพลจากทักษะในการสื่อสาร, ทศนคติ, ความรู้, วัฒนธรรมและสังคม ทำให้คนแต่ละคนมีสไตล์ในการจัดสารต่างๆ กันไป

๒. ผู้รับสาร (The Receiver) ปัจจัยอีกอันหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการจัดสารของผู้ส่งสารก็คือ ผู้รับสาร ในการสื่อสารนั้น ผู้ส่งสารย่อมกำหนดผู้รับสารเป้าหมายของตน และในการจัดสารนั้นผู้ส่งสารจะต้องคำนึงถึงผู้รับสารของตนอยู่เสมอว่าผู้รับสารเป็นใคร? มีลักษณะอย่างไร?

มีความสนใจเรื่องอะไร? มีความรู้อย่างไร? ทั้งนี้เพื่อผู้ส่งสารจะได้จัดสารให้เหมาะสมกับผู้รับสาร เพื่อให้ผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ง่าย และสามารถเข้าใจความหมายของสารได้ถูกต้อง เพื่อผู้ส่งสารจะได้บรรลุวัตถุประสงค์ของตน

๒.๒.๕.๓ ปัจจัยของสื่อ สื่อเป็นตัวเชื่อมผู้ส่งสารกับผู้รับสารเข้าด้วยกัน ทำให้ผู้ส่งสารทำการสื่อสารไปยังผู้รับสารได้ ในการสื่อสารนั้นผู้ส่งสารต้องมีสื่อและเลือกใช้สื่อเพื่อนำสารไปสู่ผู้รับสาร ประสิทธิภาพของสื่อย่อมมีอิทธิพลต่อประสิทธิผลของการสื่อสารเช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ การเลือกใช้สื่อย่อมสามารถจะเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสารเช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆ การเลือกใช้สื่อย่อมสามารถจะเพิ่มหรือลดประสิทธิผลของการสื่อสารได้ หากผู้ส่งสารเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร (communication situation) ประสิทธิภาพของการสื่อสารก็จะมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้ส่งสารเลือกใช้สื่อที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสารประสิทธิผลของการสื่อสารก็จะน้อย ในการพิจารณาเรื่องสื่อั้นเราจะต้องพิจารณาถึงความสามารถของสื่อในการนำสารไปสู่ประสาทในการรู้สึก (sense mechanisms) ของผู้รับสาร ผู้รับสารสามารถรับรู้ความรู้สึกได้จาก การเห็น (seeing) การได้ยิน (hearing) การสัมผัส (touching) การได้กลิ่น (smelling) และการลิ้มรส (tasting) สื่อแต่ละสื่อย่อมมีความสามารถต่าง ๆ กัน

สิ่งที่กำหนดการตัดสินใจในการเลือกสื่อของผู้สื่อสาร

เมื่อผู้ส่งสารทราบถึงความสามารถของสื่อในการนำสารไปสู่ประสาทในการรู้สึกของผู้รับสารแล้ว สิ่งที่กำหนดการตัดสินใจในการเลือกสื่อของผู้ส่งสารก็คือ

๑. ผู้รับสาร ในการเลือกสื่อั้น ผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาถึงลักษณะของผู้รับสาร ด้วยว่าผู้รับสารเป็นใคร มีความสามารถในการรับและถอดรหัสด้วยการฟัง, การอ่านหรือการดู
๒. สาร นอกจากนั้นผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาด้วยว่ารหัส, เนื้อหาและการจัดสารของตนนั้นเหมาะสมกับสื่อประเภทไหน
๓. ผู้ส่งสาร ในการเลือกสื่อั้น ผู้ส่งสารจะต้องพิจารณาความสามารถในการเข้ารหัสของตนด้วยว่าตนเองมีความสามารถในการพูด เขียน หรือในการแสดง เป็นต้น

เกณฑ์ในการเลือกสื่อ

๑. มีสื่ออะไรให้เลือกใช้บ้าง
๒. มีเงินมากน้อยแค่ไหน
๓. ความนิยมของผู้ส่งสาร
๔. สื่อใดเข้าถึงประชาชนมากที่สุดโดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด
๕. สื่อใดมีอิทธิพลมากที่สุด
๖. สื่อใดเหมาะกับวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารมากที่สุด

๗. สื่อใดเหมาะกับเนื้อหาสารมากที่สุด

๔. ผู้รับสาร

๒.๒.๕.๔ ปัจจัยของผู้รับสาร ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของผู้รับสารประกอบไปด้วย (ก) ทักษะในการสื่อสาร (communication skills) (ข) ทศนคติ (attitudes) (ค) ความรู้ (knowledge) และ (ง) สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม (position within a social-cultural system) เช่นกัน

ก) ทักษะในการสื่อสาร ทักษะในการสื่อสารเชิงวัจนะ (verbal communication skills) ได้แก่ ทักษะในการเขียนและพูด (writing and speaking) ซึ่งเป็นทักษะในการเข้ารหัส (encoding skills) ทักษะในการอ่านและฟัง (reading and listening) ซึ่งเป็นทักษะในการถอดรหัส (decoding skills) และทักษะในความคิดหรือการใช้เหตุผล (thought or reasoning)

ในการรับสาร ผู้รับสารจะต้องมีความสามารถในการอ่าน, ฟังและคิด มิฉะนั้นก็จะไม่สามารถรับและถอดรหัสสารของผู้ส่งสารได้ ในฐานะผู้รับสาร ทักษะในการสื่อสารมีอิทธิพลต่อผู้รับสาร ๒ ประการคือ

๑. มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้รับสาร ทักษะที่มีอิทธิพลต่อความคิดของผู้รับสารก็คือทักษะด้านภาษา

๒. มีอิทธิพลต่อความสามารถของผู้รับสารในการถอดรหัส ซึ่งแสดงเจตนาหรือความคิดของผู้ส่งสาร ตลอดจนมีอิทธิพลต่อความสามารถในการตีความหมายสาร เช่นหากผู้รับสารไม่รู้ภาษานั้น หรือรู้ไม่ลึกซึ้ง ผู้รับสารก็ถอดรหัสไม่ได้ ถอดสารไม่ถูกต้อง และตีความหมายผิด

ข) ทศนคติ ปัจจัยด้านทศนคติของผู้รับสารแบ่งออกได้เป็น ๓ ประการคือ

๑. ทศนคติต่อตนเอง (Attitude toward self) ในการเป็นผู้รับสารนั้น หากผู้รับสารมีทศนคติที่ดีต่อตนเอง มีความเชื่อมั่นในตนเอง โอกาสที่ผู้รับสารจะเข้าใจสารของผู้ส่งสารก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้รับสารมีทศนคติที่ไม่ดีต่อตนเอง ไม่มีความเชื่อมั่นในความรู้ความสามารถของตนเองโอกาสที่จะเข้าใจสารก็น้อย

๒. ทศนคติต่อสาร (Attitude toward the message) ทศนคติที่ผู้รับสารมีต่อสารนั้นก็เป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่สามารถเพิ่มหรือลดประสิทธิภาพของการสื่อสาร

๓. ทศนคติต่อผู้ส่งสาร (Attitude toward source) การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพน้อยเพียงใด ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับทศนคติของผู้รับสารที่มีต่อผู้ส่งสาร หากผู้รับสารมีทศนคติที่ดีต่อผู้รับส่งสาร มีความเชื่อถือเลื่อมใสในความรู้ความสามารถ ความจริงใจของผู้ส่งสาร (source's credibility) มีความชอบมีความประทับใจในบุคลิก (attractiveness) ของผู้ส่งสาร

โอกาสที่การสื่อสารจะประสบผลสำเร็จก็มีมาก ในทางตรงกันข้ามหากผู้รับสารมีทัศนคติที่ไม่ดีหรือเป็นปฏิกิริยาต่อผู้ส่งสาร การสื่อสารก็มีโอกาสที่จะล้มเหลว

ค) **ความรู้** ผู้รับสารที่ไม่มีความรู้ย่อมไม่สามารถอ่านและฟังได้อย่างถูกต้อง และมีประสิทธิผลความรู้ของผู้รับสารแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของสาร (knowledge of the content of the message) ผู้รับสารจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของสารที่ตนรับ หากผู้รับสารไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ผู้รับสารก็จะไม่สามารถเข้าใจเรื่องราวของสารนั้นได้

๒. ความรู้เรื่องกระบวนการการสื่อสาร (knowledge of the communication process) ผู้รับสารจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการการสื่อสารด้วยการสื่อสาร จึงจะมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น หากผู้รับสารไม่มีความรู้เรื่องกระบวนการการสื่อสารผู้รับสารก็อาจเข้าใจสารผิด, ไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสาร, รับสารได้ไม่ชัดเจน ตลอดจนตีความหมายของสารผิดพลาด

ง) **สถานภาพในสังคมและวัฒนธรรม** ผู้รับสารก็เป็นสมาชิกของสังคม และมีวัฒนธรรมของตน ผู้รับสารจึงตำแหน่ง, บทบาท, คักดิ์ศรี, ความเชื่อ, พฤติกรรมที่พึงปฏิบัติ, ค่านิยม ฯลฯ ของตน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อการรับสาร และการตีความหมายของผู้รับสารซึ่งมีผลกระทบต่อประสิทธิผลของการสื่อสารด้วย

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของการสื่อสารนั้นประกอบด้วยหลัก ๔ อย่าง คือผู้ส่งสาร, สาร, สื่อและผู้รับสาร ผู้สื่อสารไม่ว่าจะใช้การสื่อสารประเภทใดและระดับก็ตาม ย่อมต้องมีหน้าที่และบทบาทในการสื่อสารที่สำคัญ

๒.๒.๖ รูปแบบการสื่อสารในยุคปัจจุบัน

ทฤษฎีการสื่อสารยุคปัจจุบัน คือการปฏิรูปแนวคิดและแนวทางของการพัฒนาการสื่อสารในสังคมใหม่ สังคมใหม่ต้องอาศัยสารสนเทศเป็นปัจจัยหลักของการสร้างและดำรงพัฒนาสังคม จึงต้องสร้างและพัฒนาระบบสารสนเทศ ทั้งในองค์กรและในสังคม^{๙๒} รูปแบบการสื่อสารในปัจจุบัน ทศนิยม ไตรอรุณ ได้กล่าวไว้ว่า มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๒.๒.๖.๑ การสื่อสารในยุคปัจจุบันเป็นสิ่งที่ทำยากมาก เมื่อเปรียบเทียบกับยุคสมัยก่อนซึ่งเป็นยุคของสื่อประเภทวิทยุที่สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้รับสาร (ผู้ฟัง) ได้ง่ายและสะดวก เรียกได้ว่าเป็นการสื่อสารแบบ Mass Communication ซึ่งในปัจจุบันการสื่อสารแบบ Mass Communication เปลี่ยนไป สื่อวิทยุมีการจัดสรรคลื่นเป็น Format Station รวมถึงสื่อวิทยุโทรทัศน์ด้วย เช่น สถานีข่าว สถานี MTV สถานี National Geographic เป็นต้น ด้วยความที่สื่อมีรูปแบบที่หลากหลายส่งผลให้

^{๙๒} บานจอมยุทธ์, ทฤษฎีการสื่อสาร, [ออนไลน์] แหล่งที่มา http://www.baanjomyut.com/library/communication_theory/02_3.html [๑๘ ก.ย. ๒๕๕๘]

การโฆษณาประชาสัมพันธ์เข้าถึงกลุ่มผู้รับสารทำได้ยากขึ้น ผู้รับสารกระจัดกระจายประกอบกับรูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันทำให้ผู้รับสารมีเวลาน้อยการทำกิจกรรมประจำวันต้องเร่งรีบ เช่น การเดินทาง การรับประทานอาหารเช้า การเข้านอนเร็ว ตื่นเข้าไปทำงาน อัตราค่าโฆษณาประชาสัมพันธ์จึงมีราคาแพง

๒.๒.๖.๒ การสื่อสารในปัจจุบัน เป็นการสื่อสารแบบรอบตัวโดยใช้ภาพและสัญลักษณ์จำนวนมาก ใช้ข้อความน้อยลงใช้เวลาในการสื่อสารสั้น ใช้ความถี่สูง (จำนวนครั้งในการสื่อสาร) โดยต้องมีลักษณะที่สวยงามแปลกสะดุดตา สวยงามเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้รับสารทุกวันนี้บุคคลมีการสื่อสารกันตลอดเวลาจึงเห็นได้จากการใช้ชีวิตประจำวันมักพบการโฆษณาในทุก ๆ สถานที่ เช่น เสาไฟฟ้า ถนน ทางด่วน ป้ายโฆษณา วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น รูปแบบการโฆษณาก็จะแตกต่างกันไป ได้แก่ โฆษณาประชาสัมพันธ์เรื่องคุณธรรม การบริจาคเงิน การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การสนับสนุนรัฐธรรมนูญ การรณรงค์เรื่องโรคเอดส์ ยาเสพติด การประหยัดพลังงาน ใช้น้ำมันแก๊สโซฮอลล์ เป็นต้น^{๙๓}

การสื่อสารนั้นสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างแพร่หลายและยังสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ทุกที่ทุกเวลา ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ ยุคปัจจุบันเป็นยุคแห่งการสื่อสารอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการสื่อสารกันผ่านทางอินเทอร์เน็ตและโทรศัพท์มือถือ ซึ่งในยุคปัจจุบันนั้นได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก เป็นช่องทางในการสื่อสารที่ไม่มีวันสิ้นสุด มีข่าวสารต่างๆ มากมายถูกส่งไป ถ่ายทอดผ่านทางอินเทอร์เน็ต เช่น E-mail, Shat, การโฆษณาสินค้าในเว็บไซต์ ,ข้อมูลข่าวสารจากทางเว็บไซต์ต่างๆ เป็นต้น ตลอดจนการส่งข้อความ ภาพและเสียงในโทรศัพท์มือถือ การสื่อสารในยุคปัจจุบันจึงกลายเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อสภาพสังคมในปัจจุบันทุกระดับเป็นอย่างมาก

การสื่อสารในยุคปัจจุบันยังมีปัจจัยที่ส่งผลกระทบให้ผู้คนรู้เท่าๆ กัน หรือเกือบเท่าๆ กัน แต่งกายเหมือนกัน มีวิถีชีวิตที่กำลังปรับเปลี่ยนไปใกล้เคียงกันมากขึ้น มีหลายประการที่สำคัญคือ

๑) เทคโนโลยีสารสนเทศ เทคโนโลยีสารสนเทศครอบคลุมเรื่องการทำให้อัตลักษณ์ ตัวอักษร หรือข้อความ สัญลักษณ์ รวมทั้งภาพและเสียงที่ผ่านการวิเคราะห์ จัดกลุ่ม เลือกสรรแล้ว โดยระบบคอมพิวเตอร์ (Computerized System) หรือโดยเครื่องมืออุปกรณ์อื่นสามารถส่งผ่านหรือนำเสนอให้ผู้รับ ผู้ใช้ หรือผู้ต้องการได้กว้างขวางและรวดเร็วมาก เทคโนโลยีเรียกกันทั่วๆ ไปว่า ไอที (Information Technology)

๒) เทคโนโลยีโทรคมนาคม ส่วนนี้ คือสะพานหรือทางเดินของข้อมูลข่าวสาร ภาพ เสียงจากผู้ส่งไปยังผู้รับ ซึ่งปัจจุบันสามารถทำได้ทั้งทางอากาศ ผ่านเครือข่ายดาวเทียม หรือทางบก ทางน้ำ

^{๙๓} ทศนิย ไตรอรุณ, พันธมิตรทางการสื่อสาร, [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.prd.go.th/ewt_dl_link.php?nid=73328&filename=expert [๑๘ ก.ย. ๒๕๕๘].

ผ่านเครือข่ายสายใยแก้ว (Fiber optics) ขณะนี้ประเทศไทยกำลังเริ่มดำเนินการทั้งสองระบบที่จะช่วยเป็นทางเดินให้ข้อมูลข่าวสาร ภาพ เสียง รับส่งได้โดยสะดวก และรวดเร็วมาก ซึ่งต่อไปอาจจะใช้คำว่า Information Superhighways ได้

๓) เทคโนโลยีอื่นๆ อาทิ เทคโนโลยีการผลิตสินค้า ทำให้ผลิตได้มากมาย โดยมีมาตรฐานและคุณภาพเหมือนกัน ใช้หุ่นยนต์ (Robot) และแรงคนประกอบกัน เทคโนโลยีการเรียนการสอน ครูคนเดียวผ่านสื่อโทรทัศน์ วิทยุ เครือข่ายดาวเทียม สายใยแก้ว ไปถึงนักเรียนจำนวนมากๆ ได้ในเวลาเดียวกัน นักเรียนหรือผู้เรียน (ทั้งในระบบและนอกระบบ) ได้รับรู้ รับทราบ เช่นเดียวกัน สามารถถาม – ตอบ ในช่วงเวลาเรียนจากระยะไกลๆ ได้ด้วย การลงทะเบียนเรียน การเลือกวิชาเรียน อาจจะใช้ระบบคอมพิวเตอร์หรือระบบรหัสแท่ง Bar code ช่วยให้งานได้รวดเร็วมาก ประหยัดเวลา และเป็นระบบ ระเบียบ งดงาม นอกจากนี้ยังมีเทคโนโลยีการบริหาร เทคโนโลยีการก่อสร้าง ฯลฯ ที่ทำให้ผู้คนรับรู้รับทราบคล้ายๆ กัน ใช้สินค้าและบริการเกือบเหมือนกัน อยู่อาศัยหรือทำงานในอาคารมีลักษณะคล้ายๆ กัน รวมทั้งทำให้ภาพการดำรงชีวิตของผู้คนในที่ห่างไกลจากเมือง ต่างเมือง หรือต่างประเทศค่อนข้างใกล้เคียงกันด้วย^{๔๔}

ในยุคนี้ยังได้เกิดสื่อที่เรียกว่า สื่อใหม่ (New Media) ที่มีคุณลักษณะของการรวมเอาสมรรถนะของสื่อแต่ละประเภทเข้าไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นภาพ อักษร เสียง มีลักษณะสำคัญๆ คือ ผู้ส่งสารและผู้รับสารยังสามารถสื่อสารระหว่างกันได้เกือบตลอดเวลาเมื่อต้องการ (Asynchronous) ตัวสื่อมีความเป็นสื่อมวลชนน้อยลง กล่าวคือ สื่อจะมีลักษณะที่จะสนองตอบต่อความต้องการเฉพาะของปัจเจกบุคคลมากขึ้น ลักษณะการสนองตอบมวลชนลดน้อยลง (Demassifying) นอกจากนี้สื่อใหม่ยังมีลักษณะของการโต้ตอบกันได้ในระหว่างสื่อสาร (Interactive) ทำให้เกิดการสื่อสารแบบสองทาง ทั้งในแง่การโต้ตอบระหว่างคนกับสื่อ และระหว่างคนกับคนด้วยกัน การโต้ตอบกันได้ อย่างทันทีหรือความสามารถในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หาข่าวสารที่ต้องการได้โดยสั่งจากเครื่อง ทำให้มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกอย่างชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อน ปัญหาทางการสื่อสารแบบเก่าๆ ที่พูดกันนับตั้งแต่การพูดจาทักทายธรรมดาไปสู่คดีหมั้นประมาทโดยผ่านทางสื่อมวลชน การพูดถึงความรับผิดชอบของสื่อต่างๆ ในการนำเสนอเนื้อหา จรรยาบรรณ จริยธรรม จนถึงปัจจุบัน ที่จำเป็นต้องพูดถึงกฎหมายอวกาศ มลพิษข่าวสาร สิทธิเสรีภาพในการให้ และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารตลอดไป จนถึงความผิดทางอาญาในเรื่องของการโจรกรรมข้อมูลข่าวสาร เป็นต้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้กลายเป็นปัญหาใหม่ในยุคปัจจุบันที่นอกเหนือไปจากปัญหาเดิมๆ ในยุคการสื่อสารแบบเก่าๆ ที่ผ่านมา^{๔๕} ดังนั้น “สื่อใหม่” จึงเป็นช่องทางสื่อที่อาศัยศักยภาพของเทคโนโลยีการสื่อสารไร้สายทุกรูปแบบในการส่งผ่านเนื้อหา ข่าวสาร ข้อมูล สารสนเทศ ฯลฯ ไปยังผู้รับสาร ซึ่ง

^{๔๔} กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, คู่มือประกอบการเผยแพร่พระพุทธศาสนา : ภาคปฏิบัติการ, หน้า ๑๐๙ – ๑๑๐.

^{๔๕} กิตติมา สุรสุนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๑๗ – ๑๘.

ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็สามารถสื่อสารกับผู้ส่งสารและมีปฏิสัมพันธ์กันได้ทุกสถานที่ทุกเวลาที่เราที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจในการเป็นเจ้าของเครื่องคอมพิวเตอร์ และโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภครองรับได้ทั่วถึง โดยบุคลิกของ “สื่อใหม่” ดังกล่าว แน่แน่นอนว่า การสื่อสารเครือข่ายอินเทอร์เน็ตมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเกื้อหนุนในการสื่อสารผ่าน “สื่อใหม่” มีความเป็นไปได้ด้วยประสิทธิภาพ^{๙๖}

ในยุคสังคมอุดมปัญญาหรือสังคมแห่งภูมิปัญญานี้ ความรู้จึงเป็นรากฐานที่สำคัญอย่างแท้จริง (Knowledge is fundamental to an intelligence society) สมดังคำกล่าวที่ว่า “ปัจจุบันความรู้เป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดสำหรับพลังอำนาจและความมั่งคั่งของประเทศชาติ” (Today knowledge is the primary wealth of nations and the prime base of their power)^{๙๗} ปัจจุบันนักวิชาการนิเทศศาสตร์บางท่านจึงให้สมญานามของยุคนี้ว่าเป็น “ยุคของการติดต่อสื่อสารแบบไวรัส” (the age of viral communication) นั่นคือ ยุคสังคมที่มีการติดต่อสื่อสารข้อมูลอย่างแพร่หลายรวดเร็วเหมือนการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสนั่นเอง เช่น ข่าวหรือเหตุการณ์สำคัญของโลกเกิดขึ้นที่ประเทศใดประเทศหนึ่งเวลาเช้า ๘.๕๕ น. ฉบับลั่นก็กลายเป็นข่าวทั่วโลก (world news) ในเวลาไม่เกิน ๙.๐๐ น. ในเช้าวันเดียวกัน ซึ่งใช้เวลาเพียงไม่กี่นาทีที่ข่าวนั้นแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วทั่วโลกผ่านสื่อต่างๆ องค์กรธุรกิจบางแห่งที่เป็นธุรกิจขนาดใหญ่ระดับนานาชาติ หากเกิดภาวะวิกฤติ (crisis) ขึ้น เช่น การประท้วงนัดหยุดงานครั้งใหญ่ของบรรดาพนักงาน (strike) ธุรกิจใกล้ล้มละลายยอดขายที่ตกอย่างฮวบฮาบ (sales plummeting) ราคาหุ้นที่ร่วงลงอย่างถล่มทลาย (share price collapsed) ฯลฯ ภาวะวิกฤติเหล่านี้ก็อาจกลายเป็นข่าวแพร่หลายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วภายในไม่กี่นาทีเท่านั้น โดยอาศัยความเจริญก้าวหน้าด้านการสื่อสารประชาสัมพันธ์และระบบข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยในปัจจุบัน^{๙๘}

สรุปได้ว่า การสื่อสารในยุคสมัยก่อนเป็นการสื่อสารที่กลุ่มคน เป็นการสื่อสารที่ไม่กว้างขวาง และเป็นไปอย่างล่าช้า ส่วนการสื่อสารในยุคปัจจุบันเป็นยุคของการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นส่วนหนึ่งของการสื่อสาร ติดต่อกันได้อย่างกว้างขวาง รวมเอาหลายๆ สื่อเข้าไว้ด้วยกัน สนองตอบต่อผู้คนได้ทุกกลุ่มและทุกวัย และการส่งต่อข้อมูลยังเป็นไปอย่างรวดเร็ว

^{๙๖} มาลี บุญศิริพันธ์, วารสารศาสตร์เบื้องต้น : ปรัชญาและแนวคิด, หน้า ๔๓.

^{๙๗} วิรัช ลภีรัตนกุล, กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ในภาวะวิกฤต และการบริหารภาวะวิกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

๒.๓ สรุป

พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานให้พระพุทธศาสนานั้นคง มีกระบวนการนำพระพุทธศาสนาให้ขยายกว้างไปยังภูมิภาคต่างๆ ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติส่วนพระองค์ ถ่ายทอดหลักอุดมการณ์แด่พระสาวกเพื่อใช้ในการเผยแผ่ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มวลมหาชน ทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีตประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजัหวะหรือโอกาส เป็นต้น จัดตั้งองค์การคณะสงฆ์ให้มีลักษณะเป็นธรรมเสนาคือกองทัพธรรม ทรงเผยแผ่ในเชิงรุกเยี่ยงยุทธวิธีของทหาร ทรงประกอบด้วยปฏิปทาแตกฉานในอรรถ ในธรรม ในนิรุกติศาสตร์ และมีปฏิภาณไหวพริบที่ดีเยี่ยม มีรูปแบบการเผยแผ่หลายรูปแบบ เช่น การนั่งคุยสนทนา การบรรยายหรืออธิบายธรรม การกล่าวให้โอวาทตักเตือนให้สำรวมระวัง กล่าวสอนให้เกิดความชินหูจนจำได้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น การถามตอบ และการแสดงธรรม เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เหล่าเวไนยสัตว์ละเว้นจากการทำบาป บำเพ็ญความดี ทำจิตใจให้ชาวสะอาด เพื่อประโยชน์และเกื้อกูลแก่ชาวโลกทุกหมู่เหล่า พระองค์มีวิธีการสอนให้เข้าใจง่าย สอนไปตามลำดับจากง่ายไปหายากหรือถึงชั้นลุ่มลึก โดยได้คำนึงถึงกลุ่มคนที่จะทรงสอน กลวิธีที่ใช้ในการสอน คือ การยกอุทาหรณ์ การเปรียบเทียบข้ออุปมา การใช้อุปกรณ์ช่วยในการสอน การทำเป็นตัวอย่าง มีสำนวนลีลาในการใช้ภาษา เป็นต้น จึงทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์ประสบความสำเร็จ

ส่วนการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์ เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของมนุษย์ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ของมนุษย์ เกิดการรับรู้และความเข้าใจได้ตรงกัน เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการเลี้ยงชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ทั้งในด้านของสังคม ชีวิตประจำวัน อุตสาหกรรม ธุรกิจ การปกครอง การเมืองระหว่างประเทศ โดยจุดมุ่งหมายของการสื่อสาร คือ เพื่อแจ้งให้ทราบ เพื่อสอน เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ การสื่อสารของมนุษย์มีองค์ประกอบพื้นฐานอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑) ผู้สื่อสาร ผู้ที่ทำหน้าที่ในการส่งข้อมูลไปยังผู้รับสารผ่านช่องทางที่เรียกว่า “สื่อ” ๒) สาร เป็นกระบวนการติดต่อสื่อสารผ่านการเข้ารหัสเพื่อความสะดวกในการรับส่ง ๓) สื่อหรือช่องทาง คือ ประสาทสัมผัสทั้งห้าอันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกายสัมผัส และตัวกลางที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และ ๔) ผู้รับสาร คือ ผู้ที่เป็นเป้าหมายของผู้ส่งสาร ในองค์ประกอบแต่ละองค์ประกอบจะมีปัจจัยที่จะส่งเสริมหรือลดทอนประสิทธิภาพ ที่ก่อให้เกิดผลการสื่อสารออกมาดีและไม่ดี การสื่อสารช่วยในการเสริมสร้างบุคลิกลักษณะเฉพาะตน ช่วยการเรียนรู้ สร้างความก้าวหน้าในอาชีพ การมีชีวิตร่วมกับบุคคลอื่น ดังนั้นการสื่อสารจึงเปรียบเหมือนทักษะที่สำคัญในการดำรงอยู่มนุษย์ สื่อสาร การสื่อสารช่วยให้สังคมมนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบันที่เป็นยุคของข้อมูลข่าวสารและยุคการสื่อสารไร้พรมแดน ทำให้การสื่อสารมีบทบาทหน้าที่ต่อชีวิตและสังคม

ในหลักการดังที่กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจะได้นำหลักพุทธวิธีการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่และการสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์ เป็นกรอบอธิบายและวิเคราะห์ความสอดคล้องกับวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพรหมวชิรญาณในบทที่ ๔ ต่อไป